

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

VÁNOČNÍ SVÁTKY A TRADICE V ČESKÝCH ZEMÍCH

Bakalářská práce

Studijní program: B7507 – Specializace v pedagogice
Studijní obory: 6107R023 – Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání
7504R269 – Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

Autor práce: **Tereza Jindrová**
Vedoucí práce: Mgr. Marie Holá, Th.D.

TECHNICAL UNIVERSITY OF LIBEREC
Faculty of Science, Humanities
and Education ■

CHRISTMAS HOLIDAYS AND TRADITIONS IN BOHEMIA

Bachelor thesis

Study programme: B7507 – Specialization in Pedagogy
Study branches: 6107R023 – Humanities for Education
7504R269 – Czech Language for Education

Author: **Tereza Jindrová**
Supervisor: Mgr. Marie Holá, Th.D.

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Tereza Jindrová**
Osobní číslo: **P12000328**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obory: **Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání
Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání**
Název tématu: **Vánoční svátky a tradice v českých zemích**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce se zaměří na způsob slavení vánočních svátků a na příslušné tradice, které se s nimi pojí, a pokusí se postihnout jejich proměny a společenský význam od minulosti do současnosti. Metodou práce bude analýza dostupné literatury. Studentka se bude v průběhu příprav a vypracování řídit metodickými a organizačními pokyny vedoucí BP.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: tištěná/elektronická

Seznam odborné literatury:

FROLEC, Václav. Vánoce v české kultuře. Vyd. 3. Praha, 2001, 343 p. , [24] p. of plates. ISBN 80-702-1511-9.

JARKOVSKÝ, Jaroslav. Příběh českých Vánoc. Praha: Petrklíč, 2011. ISBN 978-80-7229-257-8.

VAVŘINOVÁ, Valburga. Malá encyklopedie Vánoc. 3. vyd. Libri, 286 s. ISBN 80-727-7132-9.

KRČEK, Josef a Renáta FUČÍKOVÁ. Vánoce: putování do Betléma. 1. vyd. Ilustrace Renáta Fučíková. Praha: Albatros, 2011, 117 s. ISBN 978-80-00-02856-9.

ZINDELOVÁ, Michaela. Česká vánoční kniha: obyčeje, zvyky, koledy, výzdoba, recepty a mnoho dalšího. V Praze: XYZ, 2010, 338 s. ISBN 978-80-7388-250-1.

VACLÍK, Vladimír. České betlémy. Vyd. 1. Integra, 1994, 127 p., [48] p. of plates. ISBN 80-901-8190-2.

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Marie Holá
Katedra filosofie

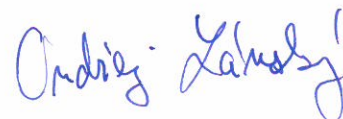
Datum zadání bakalářské práce: 10. dubna 2014

Termín odevzdání bakalářské práce: 30. dubna 2015

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Ondřej Lánský, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 30. dubna 2014

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum:

Podpis:

Poděkování

Chtěla bych poděkovat Mgr. Marii Holé, Th. D. za odborné vedení, trpělivost, ochotu a cenné rady, které mi při psaní bakalářské práce věnovala.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá českými svátky a tradicemi pojícnými se k období adventu a Vánoc. Zaměřuje se na význam těchto tradic a popisuje jejich původní a současnou podobu. Zachycuje to, co je pro jednotlivé svátky typické, jaké zvyky se dodržovaly v minulosti a jaké se dodržují dodnes. Práce rovněž popisuje, jakým způsobem se lidové zvyky prolínají se zvyky křesťanskými.

Klíčová slova

Tradice, zvyk, svátek, zimní slunovrat, advent, Vánoce, Nový rok, křesťanství

Annotation

The BA thesis deals with the Czech customs and traditions which are related to Advent and Christmas. It focuses on their meaning and describes both their original and current form. It notices what is typical of them and how they are mingled with the Christian customs.

Key words

Tradition, custom, holiday, winter solstice, Advent, Christmas, New Year, Christianity

Obsah

Úvod.....	2
1 Stručná historie Vánoc	4
1.1 Svátky a slavnosti, které Vánocům předcházely	4
1.2 Křesťanské Vánoce a novozákonní příběh	6
1.3 Období Vánoc	8
2 Advent.....	9
2.1 Adventní věnec a kalendář.....	10
2.2 Svátky předcházející adventu	12
2.2.1 Sv. Martin (11. listopad).....	12
2.2.2 Sv. Kateřina alexandrijská (25. listopad).....	14
2.3 Svátky adventního času	15
2.3.1 Sv. Ondřej (30. listopad).....	15
2.3.2 Sv. Barbora (4. prosinec).....	16
2.3.3 Sv. Mikuláš z Myry (6. prosinec).....	18
2.3.4 Sv. Ambrož (7. prosince).....	21
2.3.5 Sv. Lucie (13. prosinec).....	22
2.4 Betlémy	24
3 Svátky vánoční.....	28
3.1 Symboly vánoc – stromeček a jmelí	28
3.2 Štědrý den (24. prosinec).....	30
3.3 Boží hod vánoční, svátek Narození Páně (25. prosinec)	36
3.4 Sv. Štěpán (26. prosinec)	38
3.5 Sv. Jan Evangelista (27. prosinec) a svátek Mlád'átek (28. prosince)..	39
4 Silvestr (31. prosinec) a Nový rok, svátek Obřezání Páně (1. leden)	41
5 Tři králové (6. leden).....	44
Závěr.....	47
Seznam použitých zdrojů	49

Úvod

Tato bakalářská práce se zabývá tématem Vánoc v českomoravském prostředí. Popisuje ty nejdůležitější svátky, tradice a zvyky, které souvisejí právě s obdobím adventu a Vánoc. Vánoce jsou pro většinu z nás jedny z nejvýznamnějších svátků v roce. Je s nimi spojováno mnoho zvyků souvisejících jak s náboženstvím a stejně tak s vírou v magické síly. Některé zvyky a tradice se mohou zdát záhadné, ale většina z nich má svůj původ a vysvětlení.

V dnešní době jsou Vánoční svátky vnímány zejména konzumně a materiálně. Lidé zapomínají na obyčeje, které byly pro naše předky velmi důležité, a tradice postupně upadají v zapomnění. V některých rodinách se sice v menší či větší míře dodržují, avšak málokdo má alespoň nějaké povědomí o tom, jak vznikly a kam až sahají jejich kořeny, a málokdo si uvědomuje, jaké bohatství pro naši kulturu představují. Některé tradice mizí, některé přetrvávají a některé jsou generacemi lidí přetvářeny tak, že v mnohých případech se o jejich smyslu a původní podobě můžeme už jen dohadovat.

Lidé nejenže zapomínají na tradice naší kultury vlastní, ale mají sklony kopírovat a napodobovat tradice jiných zemí. Příkladem může být americký Santa Claus, který je v současné době hojně využíván marketingem, přestože s českými Vánoci má společného opravdu málo. Pro děti je čím dál tím těžší si v souvislosti s nadělování dárků vzpomenout na tradičního Ježíška. V obchodních centrech se již na začátku října začínají objevovat blikající ozdoby a vánoční stromky a obchodníci tak tyto svátky zneužívají k utržení co nejvyšších zisků. Není proto divu, že někteří lidé si mohou svátky spojovat jen se stresem a prázdnou peněženkou, místo toho, aby se radovali z tohoto jedinečného období, jehož smysl se ve skutečnosti skrývá v něčem úplně jiném. Tolik známé rčení, že Vánoce mají být svátky klidu, míru a pohody, pak může působit jako pouhé klišé.

S Vánoci bývají spojovány i další svátky, kterými vstupujeme do zimního období. Dříve byl téměř každý den v období adventu něčím významný. Lidé si připomínali některé události a světce již od přelomu listopadu a prosince; důležitá data spojená s vánočním obdobím lze v kalendáři najít i po Novém roce. Tato práce se zabývá nejznámějšími svátky a tradicemi, které jsou spojené s tímto obdobím.

Jsou popisovány tak, jak jdou v kalendáři za sebou a pozornost je věnována jejich podobě, významu a popřípadě podobě původní.

Způsob, jak dnes trávíme Vánoce a jak je trávili naši předci, se liší zejména tím, že současné svátky jsou znatelně ochuzené. Lidé v dnešní době na dodržování tradic nekladou velký důraz a na některé svátky zapomínají úplně. Jedním z důvodů je nepochybně dnešní sekularizovaná doba, neboť pro nevěřícího člověka mohou některé křesťanské tradice ztrácet význam. Nicméně Vánoce jako takové dnes lidé slaví bez ohledu na to, zda jsou křesťané či ateisté, a jsou proto s naší kulturou neodmyslitelně spjaty. Dříve lidé chodili do kostela a vše, co konali a o co usilovali, se odehrávalo v rámci církevního roku. Věřící člověk vnímá podstatu Vánoc po stránce duchovní, pro sekularizovaného člověka mají Vánoce smysl spíše po stránce rodinné. Faktem je, že zejména mladší generace ví o Vánocích jen málo. Nezajímá je, proč se tyto svátky slaví, a biblický příběh o narození Ježíše jim skoro nic neříká. Vánoční svátky jako takové mají větší význam pro křesťana, ale křesťan i ateista v nich mohou nalézt jednu společnou podstatnou věc, neboť duchovní rovina Vánoc se prolíná s rovinou ryze lidskou. Není důležité to, zda budou pod stromečkem ty nejdražší dárky, ani to, jak moc bohatý bude štědrovečerní stůl, ale tou hlavní podstatou je odpočinout si od všedních dnů, užít si blízkosti milovaných osob a prožít tyto sváteční chvíle co nejpříjemněji. Cestou k této sváteční pohodě mohou být právě zvyky a tradice. Jejich dodržováním lze nejen oživit to, co vytvářeli již naši předkové, ale především posílit soudržnost mezi lidmi.

1 Stručná historie Vánoc

Vánoce jsou svátky, které jsou pevně zakotveny v dějinách i současnosti. Jejich oslavy zahrnují více historických a sociálních vrstev. Z pohledu historie mají Vánoce základnu v předkřesťanských projevech lidové víry a obřadnosti, které se později propojují s křesťanskou myšlenkou posvátného zrození. Sociální rovina pohlíží na tyto svátky jako na symbiózu kulturních hodnot rolnických, pastýřských a měšťanských. „*Vánoce jsou genezí směřující k prvotnímu (prvobytnému) svátku, jehož vznik je spjat s ranými stadii vývoje lidské společnosti.*“¹

1.1 Svátky a slavnosti, které Vánocům předcházely

Předkřesťanské svátky a oslavy s nimi spojené se řídily základními proměnami v přírodě a střídáním ročních období. Vánoční svátky v křesťanské podobě nahradily původní pohanské slavnosti zimního slunovratu, který v našem kalendáři spadá na 21. prosince. Právě v tento den začíná kalendářní zima, délka noci sice vrcholí, ale zároveň začíná postupně přibývat světla. Spolu s příchodem světla přicházel příslib vlídnějších časů a vidina obnovení života na polích.²

K zimnímu slunovratu se váží legendy o narození nového slunce a o vítězství života nad smrtí. Některé dávné národy dokonce věřily, že slunovrat je třeba si od bohů nějakým způsobem vyprosit.³ Zvláštní význam měl v období slunovratu oheň. „*Obřadní zapalování ohně bylo kdysi obecně rozšířeno u všech evropských národů.*“⁴ U jižních Slovanů mělo magickou funkci tzv. vánoční poleno, které se kladlo do ohně. To, jak moc poleno hořelo, bylo vnímáno jako ukazatel velikosti úrody a zdaru v chovu dobytka. U Rusů se zapalování ohňů v době Štědrého večera a Nového roku původně spojovalo s představou o vzkříšení slunce a se začátkem nového slunečního roku. Tyto prosincové ohně měly označovat nejen rozehrívání slunce, ale i začátek nového zemědělského roku a počátek ročního cyklu rolnických prací. Spojoval se s nimi také kult zemřelých předků. Tento oheň byl posvátný, a co se s ním dostalo do styku,

---

¹ FROLEC, Václav. *Vánoce v české kultuře*. 3. vyd. Praha: Vyšehrad, 2001, 344 s. ISBN 80-702-1511-9, s. 17.

² TOUFAR, Pavel. *Český rok na vsi a ve městě*. 1. vyd. Třebíč: Akcent, 2004, 280 s. ISBN 80-726-8277-6, s. 63.

³ VONDRUŠKOVÁ, Alena. *České zvyky a obyčeje*. 1. vyd. Ilustrace Kamila Skopová. Praha: Albatros, 2004, 370 s. Oko. ISBN 80-000-1356-8, s. 313.

⁴ FROLEC, V. *Vánoce v české kultuře*. s. 58 - 59.

považovali lidé za očištěné, mocné a posvěcené. Do své obřadní soustavy přijala oheň poté i církev, i když s tímto lidovým kultem nejprve bojovala, a to v podobě věčného světla a svícení svícemi. Věčné světlo svítilo už v chrámech antických bohů, svíce zavedla až křesťanská církev.⁵

Starí Slované svátek nejkratšího dne v roce nazývali *kračun* a mezi jejich další svátky patřil *ovseň* či *useň*, během kterých se lidé posypávali zrním, nebo *koleda*, při níž se obcházelo s figurou – děťátkem symbolizujícím nově zrozené slunce. Tyto obchůzky byly spojené s prosbami, říkadly a písněmi na počátku nového roku.⁶

V souvislosti s věčným světlem a zapalováním svící nelze opomenout židovský svátek zvaný *Chanuka*, známý také jako *Svátek světel*. Tímto svátkem si Židé připomínají boj Izraele proti helénismu a slavné vítězství Makabejských (v roce 163 př. n. l.). Jejich armáda tehdy vtrhla do Jeruzaléma a obsadila nádvoří před Chrámem (čtyři roky zpět od tohoto dne byla tato židovská svatyně zasvěcena pohanskému Diovi).⁷ Jedna z tradic uchovala příběh o slavném zázraku. Když byl Chrám vyčištěn a znovu vysvěcen, nastala chvíle zapálení věčného světla. Ze všech dochovaných džbánek byl však pouze jeden rituálně čistý a olej z něj by vystačil na jediný den. Světlo vydrželo zázračně hořet celých osm dní (tak dlouhá doba byla potřeba na výrobu nového oleje). Chanuka začíná 25. dnem měsíce *kislev* (devátý měsíc židovského kalendáře, jehož období se pohybuje na rozmezí listopadu a prosince) a trvá osm dní. Součástí tohoto svátku je zapalování světel na osmiramenných svícnech. První večer se zapálí jedno světlo a o každém následujícím večeru se k němu přidá další, až nakonec osmý večer září všech osm chanukových světel.⁸ Vánoce i Chanuka představují hluboce duchovní odkazy Božích dějin Spásy, nicméně lidovost proniká i sem, čímž oba dva svátky svým způsobem spojuje.⁹

Příchodem křesťanství byly pohanské slavnosti nahrazeny slavnostmi křesťanskými. Pavel Toufar uvádí, že sám papež Jan Pavel II. se roku 1993 nechal slyšet, že oslava vánočních svátků v Bibli není zakotvena. Prohlásil však také, že 25. prosinec byl dnem, kdy starověké pohanství slavilo svátek Nepřemožitelného Slunce, a křesťanům tedy připadalo přirozené nahradit tento svátek oslavou pro ně

---

⁵ FROLEC, V. *Vánoce v české kultuře*. s. 58 - 59.

⁶ VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990, 280 s. ISBN 80-703-8187-6, s. 206 - 207.

⁷ DE VRIES, Simon Philip. *Židovské obřady a symboly*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2009, 299 s. Světová náboženství. ISBN 978-807-0219-638, s. 100.

⁸ Tamtéž. s. 101.

⁹ IGNATIUS. *Židovský svátek Chanuka a křesťané?*. Kolín: Beth-Or, 2010. ISBN 978-802-5468-432, s. 23-27.

jediného a pravého slunce, Ježíše Krista.¹⁰ Existuje i jiný názor, objasňující zařazení Vánoc v kalendáři. Podle tohoto názoru byl 25. prosinec vybrán jako den Kristova narození pomocí složitého výpočtu, opírajícího se o některé údaje v Lukášově evangeliu.¹¹

1.2 Křesťanské Vánoce a novozákonní příběh

Základem Vánoc je biblický příběh o narození Ježíše Krista, kterého křesťané uznávají jako skutečného Božího syna a Spasitele. O jeho narození a předpovědi této události se v Bibli zmiňují evangelia sv. Matouše a sv. Lukáše. Právě slova o narození jsou však skoupá na detaily. O zvířatech u jesliček, která jsou tak pověstná, chlévu či jeskyni zde není ani zmínka. Zdrojem bližších poznatků se mimo jiné staly apokryfní spisy a právě ty zaplnily příběh dalšími podrobnostmi.¹² O Ježíšově narození se zmiňují tzv. evangelia dětství. Z apokryfních spisů se jedná o *Protoevangelium Jakubovo*, *Pseudo-Tomášovo evangelium dětství* a *Pseudo-Matoušovo evangelium*. Nejstarší z těchto evangelií vznikla zhruba ve stejné době jako evangelia kanonická (ta byla zveřejněna v letech 80 – 100 n. l.¹³), mladší z nich lze datovat do 4. a 5. století. V knize s názvem *Neznámá evangelia: Novozákonní apokryfy I.* se můžeme dočíst, že „při vší snaze o pravověrnost a při vší moderní kritičnosti nerozlišuje dnes ani vzdělaný křesťan mezi obrazy, které přijal z apokryfní tradice prostřednictvím umění, a obrazy, které podobnou cestou pronikly do kánonu.“¹⁴

Matoušovo kanonické evangelium vypráví o tom, jak se Josefovi ve snu zjevil anděl Páně a zvěstoval mu zrození Spasitele (Mt 1,18 – 25). O narození v Betlémě je jen zmínka a o jeho okolnostech se zde nemluví vůbec. Dále toto evangelium vypráví o mudrcích z východu, o hvězdě, kterou následovali a o králi Herodovi, který nechal vyvraždit všechny malé chlapce v Betlémě mladší dvou let (Mt 2,1 – 18).¹⁵

Evangelium sv. Lukáše se na rozdíl od Matouše více zabývá okolnostmi Ježíšova narození (L 1,1 – 80). Vypráví mimo jiné o zvěstování Panně Marii a zmiňuje

---

¹⁰ TOUFAR, P. *Český rok...*, s. 64.

¹¹ VAVŘINCOVÁ, Valburga. *Malá encyklopedie Vánoc*. 3. vyd. Praha: Libri, 2002, 286 s. ISBN 80-727-7132-9, s. 16.

¹² Tamtéž, s. 76.

¹³ VERMĚS, Géza. *Ježíšovo narození: historie a legenda*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2009, 183 s. ISBN 978-80-7432-004-0, s. 22.

¹⁴ DUS, Jan A.; POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia: Novozákonní apokryfy I.* 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2001, 461 s. ISBN 80-702-1406-6, s. 248.

¹⁵ *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih) : český ekumenický překlad*. 14. vyd., (5., opr. vyd.). Praha: Česká biblická společnost, 2008, 1403 s. ISBN 978-80-87287-01-9, s. 1117 - 1118.

císaře Augusta, který vydal příkaz k soupisu lidu. Právě kvůli soupisu lidu musel Josef s Marií cestovat do Betléma, neboť odtud pocházel jeho rod. V Lukášově evangeliu se nepíše nic o mudrcích, ale dočteme se zde o pastýřích, kterým se zjevil anděl a poslal je poklonit se narozenému Spasiteli (L 2,1 – 20).¹⁶

Lidová tvořivost a již zmíněné apokryfy obohatily informace dostupné z Bible o další podrobnosti. Výsledkem je vánoční příběh, který připomíná spíše pohádku. V tomto znění příběhu se stejně, jak je psáno v Bibli, vypráví, jak se Marii jednoho dne zjevil archanděl Gabriel a předpověděl jí, že i přes své panenství přivede na svět syna Ježíše. Anděl se zjevil i Mariině muži Josefovi a požádal jej, aby ji ochraňoval a syna pomohl vychovávat. Když se přiblížil den porodu, musela se Marie s Josefem vydat na sčítání lidu do Betléma, odkud pocházel jeho rod. Nemohli zde však sehnat ubytování, a tak jim nezbylo nic jiného, než se vydat za město do skalní jeskyně, kterou pastýři využívali jako chlév. Zde Panna Maria porodila syna, kterému dala jméno Ježíš. Děťátko zavinuté do plenek položila do prostých jesliček vystlaných slámou. O narození Božího Syna se jako první dozvěděli pastýři, kteří poté šířili zprávu dále po okolí. Pokleknout přispěchali i mudrcové z východu, kterým cestu ukazovala jasná hvězda pohybující se na obloze. Lidově se vypráví, že přicházeli i další prostí lidé se novorozeňátkem poklonit a obdarovat jej.¹⁷ Evangelium svatého Matouše dokládá svědectví o tom, jak se hvězda zastavila nad místem, kde se dítě narodilo. Podle legendy musela však rodina z Betléma brzy uprchnout kvůli krutému králi Herodovi. Ten, když se mu donesla zpráva o narození nového židovského krále, dostal strach, že by dítě mohlo ohrozit jeho trůn, a přikázal povraždit všechny malé chlapce narozené v Betlémě. Josef s Marií byli včas varováni a spolu s Ježíšem uprchli do Egypta, kde setrvali až do Herodovy smrti. Následující události sepsané v evangeliích se již vánoční legendy netýkají.¹⁸

Do vánočního příběhu neodmyslitelně patří již výše zmíněná Betlémská hvězda. O hvězdě lze najít zmínku již ve Starém zákoně, kde je v knize Numeri (Nu 24,17) zaznamenána předpověď proroka Bileáma: „*Vyjde hvězda z Jákoba, povstane žezlo z Izraele.*“¹⁹ Vyjma tohoto motivu spojují židovské i křesťanské tradice narození významných osobností s mimořádnými znameními na obloze. Kromě narození mohly

---

¹⁶Bible: *Písmo svaté Starého a Nového zákona*, s. 1170 - 1172

¹⁷JARKOVSKÝ, Jaroslav. *Příběh českých Vánoc*. Praha: Petrklíč, 2011, 191 s. ISBN 978-80-7229-257-8, s. 8 - 9

¹⁸VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. s. 316, 318.

¹⁹Bible: *Písmo svaté Starého a Nového zákona...*, s. 165.

hvězdy oznamovat i smrt.²⁰ Objevení nové hvězdy na obloze nebylo ojedinělým jevem. Přicházejícím hvězdám se kladly otázky a pátralo se po poselství, které měly přinášet.²¹

1.3 Období Vánoc

České slovo *Vánoce* souvisí s německým výrazem *Weihnachten*, který se do našeho jazyka dostalo již v předcyrilometodějském období a má značit *posvátné noci*. Někteří autoři se domnívají, že výraz Vánoce měl souvislost s větším počtem posvátných nocí už v době pohanské a po příchodu křesťanství byl už tak hluboce vryt, že se v naší slovní zásobě uchoval dodnes.²³

Vánocům předchází doba adventní, tedy období předvánoční, zasvěcené přípravám na hlavní svátky. Ústředními dny Vánoc jsou Štědrý den (24. prosinec), Boží hod vánoční známý také jako den Narození Páně (25. prosinec) a sv. Štěpán (26. prosinec). K těmto dnům se pojí svátek sv. Jana Evangelisty (27. prosinec), svátek Mlád'átek (28. prosinec) a samozřejmě Nový rok datovaný na 1. ledna. Vánoční kruh se uzavírá svátkem Tří králů neboli Zjevení Páně (6. leden). S těmito dny bývá pevně spojen i čtyřicátý den po Narození Páně, který se nazývá Uvedení Páně do chrámu, lidově známý jako Hromnice (2. únor). Na den Hromnic se den již prodlužoval a nastávala doba masopustu předznamenávajícího příchod jara.²⁴

---

²⁰ VERMÈS, G. *Ježíšovo narození: historie a legenda*. s. 110.

²¹ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. s. 54.

²³ TOUFAR, P. *Český rok...* s. 8.

²⁴ FROLEC, Václav. *Vánoce v české kultuře*. s. 22.

2 Advent

Termín advent pochází z latinského *adventus*, což v překladu znamená příchod. V křesťanské liturgii představuje advent přípravnou dobu předcházející vánočním svátkům. V českých zemích se toto období objevilo v raném středověku a od té doby už z českého kalendáře nezmizelo. Trvání adventu se ustálilo na čtyřech týdnech na památku doby, která uplynula od Kristova narození i očekávání druhého Božího příchodu. Advent začíná nedělí, která je nejbližší 30. listopadu. Přesněji spadá první adventní neděle na den mezi 27. listopadem a 3. prosincem a celé období tedy může trvat dvaadvacet až osmadvacet dní. V liturgickém významu je první adventní neděle začátkem nového církevního roku. Adventní čas vrcholí v předvečer svátku Narození Páně.²⁵

Každé adventní ráno chodili lidé na bohoslužby zvané *roráty*. Název těchto bohoslužeb je odvozený od slov „*Rorate caeli*“, v překladu „*Rosu dejte nebesa*“, jimiž začínala úvodní mešní píseň. Při této příležitosti se rozsvěcovaly tzv. rorátní svíčky, které měly nejrůznější tvary. Velmi oblíbené byly modlitební knížky a věnečky s drobnými kvítky a ozdůbkami z barevného vosku.²⁶ Rorátní zpěvy jsou unikátem našeho národa a nemají obdoby nikde jinde ve světě. Texty těchto zpěvů vycházejí z biblických prorocství a žalmů a v jednotlivých krajích a místech si zachovaly svůj osobitý ráz.²⁷ Dnes se takovéto mše slouží především v první části adventu, tedy do 16. prosince. Rorátní mše bývá také nazývána „andělskou“, protože se při ní předčítá z evangelia o andělu, který Panně Marii zvěstoval narození Ježíše.

Současně s adventem nastala doba půstu, nesměly se konat taneční zábavy ani svatby, a doba přástek, draní peří a jiných svépomocných prací neodmyslitelně spojených s vyprávěním nejrůznějších příběhů. Přástky byly výsadou především žen a dívek, ale dochovala se i svědectví o mužích přástevnících. Večer před Štědrým dnem bývala poslední hromadná přástva, při níž se dívky a ženy vzájemně loučily, děkovaly hospodyně za pohostinství a rozcházely se do svých domovů. Celý tento den i večer byl nazývaný „rozchodnice“. V horských oblastech však přástky začínaly až od Vánoc, kdy se teprve domlátilo obilí, a trvaly až do Velikonoc. Podobně tomu bylo i na Hané.²⁸

²⁵ ZINDELOVÁ, Michaela. *Česká vánoční kniha: obyčeje, zvyky, koledy, výzdoba, recepty a mnoho dalšího*. V Praze: XYZ, 2010, 338 s. ISBN 978-807-3882-501, s. 12 - 15.

²⁶ HERYNEK, Petr. *České Vánoce*. 1. vyd. Praha: Grada, 2005, 159 s. ISBN 80-247-0760-8, s. 10.

²⁷ JARKOVSKÝ, J., *Příběh českých Vánoc*. s. 16.

²⁸ TOUFAR, P., *Český rok...*, s. 66 - 77.

Při přástkách s ženami často sedávali i muži a popíjelo se, hrály se karty. Většinou přitom nechyběl alkohol a tak není divu, že tyto večery končily ne příliš mravně a začaly vadit církvi a vrchnosti. Od 16. století vydával zemský sněm v Praze a vedle něj i mnohé vrchnostenské kanceláře přísné zákazy pořádání společných přástek. Všemožná nařízení se opakovala až do 18. století a některé úřední předpisy se objevily ještě v polovině 19. století. Přásky se nakonec podařilo omezit alespoň tak, aby se nekonaly ve dnech církevních svátků, tedy od Štědrého dne do Tří králů, a o půstech.²⁹

O druhé neděli před Vánoce začínaly vánoční trhy a nikdy netrvaly déle než dva týdny. Tyto trhy představovaly pro lid vedle možnosti obstarat si vše nezbytné pro vánoční oslavy především velkou společenskou událost. Velmi pověstné byly trhy pražské, které se původně konaly jen na Staroměstském rynku, avšak postupně mělo každé pražské náměstí svůj trh.³⁰

2.1 Adventní věnec a kalendář

Strojení adventního věnce patří k poměrně mladým a oblíbeným vánočním zvykům. V lidové tradici se objevil v první polovině 19. století a úplně nejstarší písemně doložená zpráva je z roku 1838 z Hamburku. První adventní věnec byl vyřezán ze dřeva a pověšen na dveře sirotčince. Teolog Johann Heinrich Wichern, správce tohoto sirotčince, na něj každý den připevnil jednu zapálenou svíci. Pod tímto věncem stála pokladnička, do které mohli věřící házet milodary pro opuštěné děti. Zásluhou evangelického hnutí mládeže se tento zvyk rozšířil ze severního Německa do dalších krajů a poté i zemí. Postupem času se začaly vyrábět živé věnce z větvíček jehličnanů, které měly symbolizovat věčný život.³¹ Věnec od nepaměti symbolizuje vítězství. V křesťanské tematice představuje jednotu společenství lidí a Boha a věčný život. Hořící svíce na adventním věnci mají rozptýlit temnotu, neboť s Ježíšem Kristem je spojen příchod světla.

V našich krajích se tato tradice usídlila ve 30. letech 20. století. Věnec je nejčastěji zdoben jmelím, ořechy, šiškami, červenými jablíčky a dalšími vánočními ozdobami. O první adventní neděli se na něm zapálí jedna svíce a poté zbylé tři každou následující neděli, čímž se odpočítává zbývající čas do Štědrého večera. O čtvrté neděli mají být na věnci zapáleny všechny čtyři svíce.³² Svíčky by měly být fialové, neboť

---

²⁹ VONDRUŠKOVÁ, A., *České zvyky a obyčeje*, s. 275 - 276.

³⁰ VAVŘINCOVÁ, V., *Malá encyklopedie Vánoc*, s. 143.

³¹ Tamtéž, s. 29.

³² JARKOVSKÝ, J., *Příběh českých Vánoc*, s. 17.

fialová je barva adventu, pokání a půstu. Svíčka, která se zapaluje na třetí adventní neděli, zvanou *Gaudete* (z latinského „Radujte se!“), může být růžová. Růžová barva má symbolizovat radost nad nadcházejícím svátkem narození Spasitele. Někdy se na věnec upevňuje i pátá svíčka, která se zapaluje na Štědrý den, avšak tento zvyk nemá v liturgii opodstatnění.³³

Od počátku adventu až do 16. prosince probíhá období *parusie* (v křesťanské teologii očekávání Kristova druhého příchodu na konci časů³⁴) neboli dny bdělosti a pokání. Do tohoto období zahrnujeme první adventní neděli, kdy evangelium hovoří o druhém příchodu Spasitele, a druhou adventní neděli, jež je ve znamení pokání. Od 17. prosince až do odpoledne Štědrého dne je čas rozjímání o událostech před Kristovým narozením a očekáváním jeho příchodu. Čtvrtá a zároveň poslední neděle je věnována zvěstování Panně Marii a připomíná andělovo poselství Josefovi a další proroctví o příchodu Spasitele.³⁵ Svíčky by dle tradice měly být zapalovány proti směru hodinových ručiček. Někde jsou uváděna pojmenování jednotlivých svící včetně jejich významu. První z nich, *svíce proroků*, má být upomínkou na proroky, jež předpověděli Ježíšovo narození, a to zejména Izajáše, který nejpodrobněji prorokoval jeho okolnosti. Na druhou neděli se zapaluje *betlémská svíce* a připomíná Krista položeného do jeslí. Třetí svíce je nazývána *pastýřská*, jejíž název souvisí s pomýšlením na Ježíše jako na pastýře křesťanů. *Mariina* nebo také *andělská* se nazývá čtvrtá svíce, která má upomínat na princip lásky.³⁶ Můžeme se setkat rovněž s pojmenováním čtyř adventních nedělí. Postupně, jak jdou za sebou, bývají nazývány *železná*, *bronzová*, *stříbrná* a *zlatá*, avšak tato pojmenování s liturgií nijak nesouvisí.

Dalším velice rozšířeným zvykem (oblíbeným zejména u dětí) je adventní kalendář. Tento zvyk rovněž pochází z Německa. Byl to nápad mnichovského obchodníka s knihami Geparda Langa, který první takovýto kalendář vyrobil v roce 1908 a nazval jej *V zemi Ježíškově*. Na jednom listu byly obrázky a na druhém krátké verše. Vždy jich bylo čtyřiaadvacet. Děti měly obrázky postupně vystříhat, skládat a o Štědrém dnu mohly sestavit obraz pohádkové vánoční krajiny. Z tohoto

---

³³ TOUFAR, P., *Český rok...*, s. 80.

³⁴ ADAM, Adolf. *Liturgický rok: Historický vývoj a současná praxe*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1998, 325 s. Teologie. ISBN 80-702-1269-1, s. 128.

³⁵ TOUFAR, P., *Český rok...*, s. 80 - 81.

³⁶ MALINOVÁ, Jaroslava. *Adventní věnec - zelený nositel Kristova světla*. KADUCEUS.CZ [online]. 2015 [cit. 2015-05-28]. Dostupné z: <http://www.kaduceus.cz/online/poznani/415/adventni-venec-zeleny-nositel-kristova-svetla.aspx>

původního modelu pak vznikaly další podoby kalendářů ovlivněné dobou a vkusem autorů i jejich zákazníků.³⁷

Trvalo několik let, než se adventní kalendář rozšířil. Výrazně tomu pomohlo až doporučení církevních úřadů a ministerstva školství, které ho navrhly jako užitečnou pomůcku pro výuku v hodinách náboženství. Po druhé světové válce se k nám začaly dostávat adventní kalendáře vyráběné v Americe, na kterých byl k vidění Santa Claus nebo různé postavy z filmových příběhů Walta Disneyho a jiné pohádkové bytosti. Pod těmito pestrobarevnými obrázky se skrývala na každý den jedna malá čokoláda nebo bonbon. Tato podoba adventního kalendáře setrvává dodnes. Pavel Toufar se ve své knize *Český rok na vsi a ve městě* zmiňuje o tom, že v 70. letech zde byly pokusy nahradit čokolády a bonbony různými malými dárky, ale nebyly příliš úspěšné. Dále se vyjadřuje takto: „Zůstalo u kýchovitých zasněžených krajinek, oblíbených pohádkových postaviček, neméně kýchovitých domácností s vánočním stromečkem a další výzdobou. Je s podivem, že se u nás ještě nenašel obchodník, který by barvotiskové obrázky z dovozu dokázal nahradit třeba kresbami Mistra Josefa Lady nebo oblíbenými postavičkami z *Večerníčků* a dětských kreslených i loutkových filmů.“³⁸ Toto tvrzení dnes již není aktuální. Poohlédneme-li se dnes v adventním čase po obchodech, najdeme již adventní kalendáře s obrázky tolika druhů, že si vybere snad každý. Pokud lidé nenajdou svůj ideální kalendář v obchodě, mohou využít svou kreativitu a fantazii k vytvoření svého kalendáře doma. Takové kalendáře mají často podobu klasických látkových kapsářů, do kterých rodiče dětem dávají různé sladkosti a další drobné dárky. Kalendář takto vyrobený může plnit v domácnosti rovněž úlohu vánoční dekorace.

2.2 Svátky předcházející adventu

V povědomí věřících jsou s Vánocemi spojeny také dny, které jim předcházejí nebo je přesahují. Svátek sv. Martina a sv. Kateřiny Alexandrijské předcházejí adventním dnům.³⁹

2.2.1 Sv. Martin (11. listopad)

Svátek světce Martina je 11. listopadu. Sv. Martin se narodil v rodině setníka v římské provincii Panonii a podle otcovy vůle vstoupil do jízdního pluku, se kterým putoval do Galie. Podle legendy projížděl jednou v zimě městskou branou a spatřil chudáka

---

³⁷ JARCOVSKÝ, J., *Příběh českých Vánoc*, s. 18.

³⁸ TOUFAR, P. *Český rok...*, s. 81 - 82.

³⁹ VAVŘINCOVÁ, V., *Malá encyklopedie Vánoc*, s. 21.

třesoucího se chladem. Jelikož u sebe nic neměl, rozetnul mečem svůj plášť a daroval mu jeho polovinu. V noci se mu pak zdál sen, že vidí Spasitele oblečeného do poloviny pláště, jak říká: „*Tímto rouchem mně přioděl Martin ještě nepokřtěný.*“ Martin se poté nechal pokřtít, vystoupil z vojska a roku 371 byl zvolen biskupem.⁴⁰

V předvečer svátku sv. Martina se ve středověku konaly martinské průvody s barevnými lampiony a lucerničkami.⁴¹ K 11. listopadu se váže několik pranostik. Podle jedné z nich svatý Martin přijíždí na bílém koni (tj. padá sníh), další mluví o tom, že „*na svatého Martina kouřívá se z komína*“ nebo že „*o svatém Martině husa nejpěkněji zpívá*“ (tj. jídají se husy). O sv. Martinu se bohatě hodovalo a hlavní součástí těchto hostin bývala martinská husa, kterou jedli jak páni, tak prostí lidé. Když byla kobyłka husy bílá, mělo být hodně sněhu, pokud byla namodralá, mohla být zima sice se sněhem, ale přesto mírná. Čeněk Zíbrt se o tomto zvyku zmiňuje: „*Někteří mytologové, snažíce se z každého zjevu učinit božstvo staropohanské [...], vykládali široce a dlouze, že byla husa martinská oběť a den sv. Martina slavností pohanskou. Svedlo je k tomu tvrzení, že na sv. Martina se věští z „kobyłky“ upečené husy, jaká bude zima.*“⁴² Poté dodává, že z nevinného zábavného zvyku se hned nemusí odvozovat pohanská oběť a že tato domněnka je velmi smělá. Jiné pověsti vypravují, že prý sv. Martina husy při kázání znepokojovaly a kvůli tomu teď pykají na svatomartinském pekáči nebo že se před svou volbou za biskupa tento světec ze skromnosti ukrýval v husinci svého kláštera, ale byl husami vyzrazen. Kromě husy bývaly obvyklým jídlem v tento den odedávna rohlíky, zvané *rohý svatomartinské* nebo *podkovy sv. Martina*. Husu, rohlíky a jiná jídla lidé zapíjeli vínem. Slavnosti při vinobraní totiž splývaly s martinskou hostinou a při této příležitosti se slavnostně načínalo nově uložené víno.⁴³

Svátek sv. Martina byl významný také proto, že v tento den končila namáhavá práce na polích, obilí již bylo sklizeno, chmel a ovoce očesané a skončila pastva na lukách. Lidé, kteří celý rok pomáhali v hospodářství, tedy čeledíni a děvečky, směli opustit službu a do nové se nastupovalo až na Nový rok. Dostávali mzdu za celý rok a martinské rohlíky nebo velké makové buchty jako výslužku. Na sv. Martina byly také uzavírány smlouvy s lidmi, které platila obec – např. s ponocným, bubeníkem, kantorem

---

⁴⁰ VONDRUŠKA, Vlastimil. *Církevní rok a lidové obyčeje, aneb, Kalendárium světců a světic, mučedníků a mučednic, pojednávající o víře českého lidu k nim, jakož i o liturgii katolické*. 2. dopl. vyd. Ilustrace František Skála. České Budějovice: Dona, 2005, 96 s. ISBN 80-732-2075-X, s. 75

⁴¹ HERYNEK, P. *České Vánoce*, s. 11.

⁴² ZÍBRT, Čeněk. *Veselé chvíle v životě lidu českého*. 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 2006, 636 s. ISBN 80-702-1624-7, s. 425.

⁴³ Tamtéž, s. 425 - 426.

a obecním pastýřem.⁴⁴ Přípravy na posvícení začínaly již několik dnů předem. V neděli šli všichni do kostela na slavnostní mši a po ní se podával oběd, o kterém se tvrdilo, že byl nejbohatší v celém roce. Večer bývala taneční zábava pro mládež, později se začala pořádat již v předvečer posvícení. Dozvukem hlavní posvícenské zábavy bývala oslava konaná následující neděli a říkalo se jí mladé posvícení. Dnes je posvícení stále oblíbeným zvykem. Vedle tradičních hostin bývá doplněno kulturními akcemi, jarmarky nebo koncerty.⁴⁵

Martinská koleda byla také velice oblíbená. Z roku 1710 pochází text, jenž potvrzuje, jak se na svátek sv. Martina nejen koledovalo, ale také se všichni těšili na nadcházející předvánoční a vánoční koledování.

*„Na den sv. biskupa Martina,
milý hospodář a jeho družina,
husy jedí, víno k tomu pijíce,
štědrého Martina chválíce;
páni, žáci a kněží se radují,
neb se jim koledy přibližují.
Pacholci a dívky svobodu mívají,
A u jiných pánův se zjednávají.“⁴⁶*

2.2.2 Sv. Kateřina alexandrijská (25. listopad)

Vedle sv. Martina je významným dnem také svátek sv. Kateřiny, který se slaví 25. listopadu. Kateřina alexandrijská byla křesťanka, která podle legendy předstoupila při modloslužbách před císaře Maxmiliána a vyzvala ho, aby se zřekl pohanství. Dostala se do vězení a byla postavena před sbor učenců a filosofů, kteří jí měli její víru rozmluvit, místo toho však byli sami obráćeni na křesťanství. Za to je dal císař upálit a Kateřinu předal katovi. Jelikož sv. Kateřinu běžné mučení nezlomilo, bylo sestrojeno zařízení se čtyřmi koly s ostrými hroty po obvodu, jejichž natáčením jí mělo být drásáno tělo. Stroj se však jako zázrakem rozpadl, ještě než mučení začalo. Císař nechal Kateřinu roku 307 setnout mečem.⁴⁷ Právě s touto legendou také souvisí zákaz, podle něhož by se v den svátku sv. Kateřiny nemělo pracovat s čímkoliv, co má kola, ať už to

---

⁴⁴ HERYNEK, P. *České Vánoce*, s. 11.

⁴⁵ VONDRUŠKOVÁ, A., *České zvyky a obyčeje*, s. 258 - 261.

⁴⁶ TOUFAR, P. *Český rok...*, s. 37.

⁴⁷ VONDRUŠKA, V., *Církevní rok...*, s. 76.

měl být mlýn, kolovrat nebo povoz. Díky vítězné diskusi s učenými a filozofy je sv. Kateřina považována za patronku učenců, studentů, univerzit a knihoven.

Svátek sv. Kateřiny býval dnem tanečních zábav zvaných kateřinské, při nichž měly přednost ženy. Znamenalo to, že o celou organizaci zábavy, tzn. občerstvení, nájem hudby atd. se staraly ženy a samy si také vybíraly tanečníky a partnery. To platilo celý den a celou noc, ráno se pak vše vracelo do obvyklých kolejí. Tyto kateřinské zábavy bývaly v roce poslední. Za několik dnů totiž začínal advent, kdy se podobné akce nemohly konat, neboť to byla doba předvánočního půstu. Lidé si proto chtěli naposledy užít zpěvu, tance a zábavy. Zábavy se někdy konaly i o několik dnů dříve na sv. Cecílii (22. listopadu), která je považována za patronku muzikantů. Kdysi se den sv. Kateřiny oslavoval také občůzkami v maskách, divadelními scénkami, někde i nadílkou. I v těchto úkonech hrály ženy hlavní roli. O taneční zábavě bylo zvykem, že se tanečnice symbolicky loučily se svými partnery malým dárkem. Většinou to byla květina, zdobené pečivo nebo koláč zvaný *vrkoč*.⁴⁸

2.3 Svátky adventního času

2.3.1 Sv. Ondřej (30. listopad)

Sv. Ondřej byl učedník sv. Jana Křtitele, stal se také jako jeden z prvních apoštolem Ježíše Krista a přivedl k němu svého bratra Šimona, jemuž dal Ježíš jméno Petr. Po Ježíšově ukřižování misijně působil a o jeho skutcích se vyprávějí různé legendy, nicméně i on skončil jako mučedník. Byl uvázan provazy k šikmému kříži tvaru písmene X, na němž trpěl tři dny, než 30. listopadu roku 62 zemřel za velkého utrpení.

Sv. Ondřej je patronem rybářů, řezníků, provazníků, Skotska, Řecka i Ruska a v lidové tradici je považován za patrona nevěst.⁴⁹ Den sv. Ondřeje je kromě Štědrého večera nejdůležitějším dnem pro věštění z celého roku. Lidé mohou nejen ukojit svou zvědavost, ale také dostávají příležitosti k další zábavě, žertům a smíchu. S postavou sv. Ondřeje však pověra o věštění nijak nesouvisí.⁵⁰

V tento den prováděla děvčata různé praktiky, s jejichž pomocí měla uhodnout svého ženicha. Často podobné úkony dělali i mládenci. Tato věštění se prováděla i na Štědrý den nebo na Tři krále, kdy končí vánoční cyklus. Způsobů věštění byla celá řada. Zatřásla-li dívka stromem a zaštekal-li v té chvíli pes, věděla, z které strany může

⁴⁸ VONDRUŠKOVÁ, A., *České zvyky a obyčeje*, s. 266 - 268.

⁴⁹ TOUFAR, P. *Český rok...*, s. 57 - 58.

⁵⁰ ZÍBRT, Č. *Veselé chvíle v životě lidu českého*, s. 441.

očekávat ženicha. Některá děvčata zas v noci klepala na kurník: pokud se dívce jako první ozval kohout, měla se do roka vdát, ale pokud se ozvala slepice, měla přijít zaklepat zase napřesrok. Obraz svého nastávajícího se děvčata snažila spatřit také v hladině vody ve studni, v zrcadle či v komíně. Některé praktiky byly až na hranici s čarováním, jako třeba ta, kdy se mrtvá žába zahrabala do mraveniště a podle jejích zbylých kostí se následně věštilo. Vyhrabala-li dívka kost ve tvaru háčku, měla mládence přitahovat, pokud však kost měla lopatkovitý tvar, nejspíš o ni nikdo neměl zájem.

Velmi oblíbeným způsobem věštění bylo v minulosti hádání podle předmětů. Předměty se ukryly pod překlopené hrnečky a ty se postupně zvedaly. Kdo našel hřeben, měl onemocnět, kousek chleba znamenal majetek, prsten svatbu a hlína smrt. Známé lití olova do vody fungovalo na podobném principu, jen zde bylo potřeba větší fantazie při rozpoznávání tvarů a významů jednotlivých odlitků. Rovněž se věřilo, že sny, které se zdají o svatoondřejské noci, se vyplní.⁵¹ „*Tato noc pak byla jednou ze čtyř nejmocnějších a nejvýznamnějších čarodějných nocí celého kalendářního roku. Můžeme se jen dohadovat, proč tomu tak bylo. Nejspíš šlo o pozůstatek dávných pohanských zvyků a víry, že 30. listopadu vystupují z hlubin země pohanští démoni, aby otevřeli bránu kruté zimy a mrazu. A sv. Ondřej měl napomocť při zařikávání proti všem takovým zlým duchům.*“⁵² Z pohanských časů se dochovala další nejrůznější kouzla. Na Podluží se například dodržuje osobitá prevence požárů. Hned ráno bylo zapotřebí nasbírat kapičky rosy, jimi se pak zadělal kvásek. Poté se připravilo těsto a z něj se na slunci upekly čtyři *pagáčky*, které se měly uložit do čtyř rohů střechy stavení. Pak se měl oheň hospodářství zaručeně vyhýbat. Neobvyklá věštba se prováděla například na Frýdecku, kam přicházely mráz a zima poměrně brzy. Dívky vysekávaly díry do ledu a při měsíčku se do nich podívaly, přičemž se ze stínu snažily rozeznat, jakého muže dostanou za manžela. Pravděpodobně nejsnadnějším kouzlem bylo napsat jména milých a vyvolených na cedulky a přes noc je nechat pod polštářem pod hlavou. Ráno se jedna z nich vytáhla a ten, kdo byl na lístku napsaný, měl být tím pravým.⁵³

2.3.2 Sv. Barbora (4. prosinec)

Po sv. Ondřeji následoval 4. prosince další významný den, kterým byl svátek sv. Barbory. Sv. Barbora se narodila počátkem 3. století v maloasijské Nikomedii

---

⁵¹ VONDRUŠKOVÁ, A., *České zvyky a obyčeje*, s. 271 - 272.

⁵² TOUFAR, P. *Český rok...*, s. 59.

⁵³ Tamtéž, s. 60.

v rodině bohatého kupce, který byl zatvrzelým odpůrcem křesťanů. Pro uchránění své dcery před světskými svody nechal postavit věž, v níž Barboru uzavřel. Tato věž se stala atributem, s nímž je sv. Barbora zobrazována nejčastěji. Mezi sloužícími pracoval křesťan, který ji obrátil na víru. Když otec zjistil, že se jeho dcera stala křesťankou, chtěl ji na místě zabít mečem, dívce se však podařilo uprchnout. Otec ji později vypátral, a když se mu nepodařilo Barboru donutit, aby se zřekla křesťanství, odevzdal ji soudci. Mučení sv. Barbory viděla žena jménem Julia, která se také přiznala ke křesťanství. V tu chvíli se Barboře zázrakem zhojily všechny rány. Soudce ji poté dal mučit ještě ukrutněji a nakonec dívce setnul hlavu sám její otec, spolu s ní zemřela i sv. Julie.⁵⁴

Barbora je patronkou mnoha řemesel a různých povolání, z nichž nejvýznamnější jsou horníci, kteří jí zasvětili mnoho kostelů a na její svátek pořádali okázalá procesí. Nejznámější chrám sv. Barbory u nás byl postaven v Kutné Hoře, kde jsou slavné stříbrné doly. Barboru uznávají jako svou patronku rovněž hutníci, slévači, stavební dělníci, pokrývači, tesaři a architekti, ale také dělostřelci, hasiči, kameníci, kuchaři a řezníci. Lidé věřili, že je dokáže uchránit před náhlou smrtí, například před úderem blesku.⁵⁵

Večer před sv. Barborou (3. prosince) chodívaly ve vesnici sv. Barbory od statku ke statku a po chalupách. V okolí Milevska chodívala po celé vsi žena, většinou vdaná, převlečená za Barboru. Někde měla na sobě bílé šaty, jinde zase šaty černé. Měla dlouhé rozpuštěné vlasy splývající po zádech. V pravé ruce držela metličku zdobenou pentlemi, kterou hrozila těm dětem, co se nerady modlily nebo neposlouchaly své rodiče. Chodil s ní i anděl, který nosil v košíku různé dárky. Při takovýchto obchůzkách anděl i Barbora zpívali. Na Táborsku chodívaly večer před sv. Barborou dvě a někdy i tři dívky staré deset až patnáct let též převlečené za Barborky. Měly bílé šaty a přes obličej bílé závoje. Jedna nosila v ruce košíček s cukrovím, jablky a ořechy, jež rozdávala malým dětem, aby neplakaly. Po příchodu do světnice všechny pozdravily a sborově zazpívaly, po zpěvu poklekly a pomodlily se *Otčenáš* a *Zdrávas Maria*, načež dostaly od hospodyně dárky, jablka nebo peníze. V Nuzicích a Ratajích u Bechyně se dětem vyprávělo, že v předvečer sv. Barbory svatý Petr spustí z nebe žebříčky, Barborky po něm sestoupí, hodným dětem dají dárky a ty zlobivé sešlehají. Zde byly za Barborky převlečené dospělé dívky, měly na sobě bílé šaty a dalo se jich napočítat

---

⁵⁴ VONDRUŠKA, V., *Církevní rok...*, s. 77.

⁵⁵ VONDRUŠKOVÁ, A., *České zvyky a obyčeje*, s. 281.

až šest. Každá měla kolem pasu modrou nebo červenou širokou pentli s dlouhými konci po levém boku, přes obličej sčesané vlasy, na hlavě květinový věneček, někdy i korunku, v pravé ruce metlu, v levé uzlík nebo košíček s dárky. Jedna z nich nosila v ruce i malý zvoneček, který ohlašoval jejich příchod. Na některých místech chodíval celý průvod Barborek, někdy jich bývalo i třicet.⁵⁶ Barborky vyzývaly děti k modlitbám. Protože pro své masky a oblečení spíše tlumeným hlasem mumlaly, jejich výzvy „*modli se, modli se*“, vyzněly spíše jako „*muli se, muli se*“, což mohlo přinášet mnohá nedorozumění. Z tohoto mumlání se zrodilo mumlání typické pro některá strašidla „*mulisy, mulisy, mulisy*“.⁵⁷

Obchůzky Barborek jsou v současné době už pouhou vzpomínkou. Tento úpadek se netýká jen zvyků spojených se svátkem sv. Barbory, což zmiňuje i Čeněk Zíbrt: „*Duch času, moderní doba, dolehly i na starobylé, úctyhodné tyto zvyky a obyčeje... Lidové hry staly se časem u některých lidí již jen řemeslem, žebráním a obtěžováním lidí a proto se chýlily ke svému zániku. Toť hlavní příčina jich tak rychlého úpadku.*“⁵⁸

Svátek sv. Barbory je také významný den pro svobodné dívky. Přinášejí si domů větvičky třešně, tzv. barborky, a pokud ve vodě vykvetou do Vánoc, znamenají příslib svatby v příštím roce. Nevykvetla-li nějaké dívce větvička, musela si na vdavky ještě nějaký čas počkat. Někdy se na chvíli větvičky nořily do horké vody, aby se proces rašení a následného květu urychlil. Někdy děvčata postříkovala barborky vodou nabranou do úst.⁵⁹ Tímto úkonem se rozkvétání rovněž urychlilo, neboť voda z úst byla vlažná. I tento úkon měl tedy svůj praktický význam. Podle toho, kolikátý den po sv. Barboře se květy rozvinuly, se určoval nejšťastnější měsíc příštího roku. Zvyk s řezáním větvíček je rozšířený po celé střední Evropě.⁶⁰

2.3.3 Sv. Mikuláš z Myry (6. prosinec)

Svátkem svatého Mikuláše z Myry si připomínáme světce, který se narodil v lykijském městě Pataře kolem roku 250 v rodině křesťanů. Legenda vypráví o jistém muži, který se v té době dostal do takových dluhů, že mu nezbývalo nic jiného, než prodat své tři dcery do nevěstince. Když se o tom dozvěděl sv. Mikuláš, tři noci za sebou vhadzoval

⁵⁶ ZÍBRT, Č., *Veselé chvíle v životě lidu českého*, s. 444 - 446.

⁵⁷ TOUFAR, P. *Český rok...*, s. 85.

⁵⁸ ZÍBRT, Č. *Veselé chvíle v životě lidu českého*, s. 444.

⁵⁹ ZINDELOVÁ, M. *Česká vánoční kniha*, s. 20.

⁶⁰ VONDRUŠKOVÁ, A., *České zvyky a obyčeje*, s. 283.

do ložnice dívek peníze, díky nimž se jejich otcům podařilo nejen splatit dluhy, ale i ušetřit jim na věno. Aby sv. Mikuláš unikl projevům vděčnosti, vydal se na pouť do Palestiny. V městě Myra zemřel v té době biskup, a jelikož volba nového nebyla jednoduchá, přítomní se shodli, že biskupem se stane ten, kdo následujícího rána vstoupí jako první do chrámu. Tímto člověkem byl právě Mikuláš.

Sv. Mikuláš je jedním z nejuctívanějších světců východní církve. V 11. století se začal jeho kult šířit v západoevropských zemích, a to především zásluhou normanských mořeplavců, kterými byl přijat za patrona námořníků. Záhy poté byl uctíván ve Francii, ve 12. století v Německu a ve 13. a 14. století také v českých zemích. Ve středověku sv. Mikuláš chránil námořníky a rybáře, ve střední Evropě převozníky. Pečoval ale také o mosty a chránil před povodněmi.⁶¹ Toto uctívání vychází z legendy o námořnících, které světec zachránil na rozbouřeném moři. Z legendy, ve které sv. Mikuláš obdaroval ony tři dívky, pramení představa, že je štědrý a rozdává štěstí a bohatství. Rovněž je považován za patrona manželství a uctívají ho i obchodníci, jenž rádi uzavírali důležité obchody právě v tento den. Existuje také legenda o zamordovaných dětech, které světec zázračně vzkřísil, a díky ní je považován také za patrona a přítele dětí, neboť je údajně chrání v nemocích a přináší jim štěstí.⁶²

Svátkem sv. Mikuláše začíná pro většinu Evropanů vánoční období, na něž se těší jak dospělí, tak děti. V předvečer tohoto svátku, 5. prosince, navštěvuje v lidové tradici patron a ochránce dětí v biskupské mitře domácnosti a naděluje dětem za odříkání a modlitbičky křížaly, jablíčka, oříšky, perníky a jiné drobné dárky. Tam, kam Mikuláš nepřišel (většinou do těch nejhudších rodin), dávala se nadílka pouze do punčochy pověšené za okno.⁶³

Svatý Mikuláš má bílé vousy, vysokou čepici, pozlacenou berlu a zpravidla ho doprovází anděl a čert s metlou, řetězem a pytlím, který rozhodně nepředstavuje děsivého ďábla, jaký je znám v anglosaském světě, nýbrž klasického českého nemotorného čerta. Právě tento dobrácký čert, typický pro české pohádky, je ve světě spíše výjimkou.⁶⁴

V některých regionech bývala Mikulášova družina početnější a andělů a čertů bylo víc. Čert zůstává stále nejdynamičtější postavou a děti bývají často před jeho příchodem varovány. Někde míval Mikuláš i ženský protějšek, tedy Mikulášku nebo

---

⁶¹ VONDRUŠKA, V., *Církevní rok...*, s. 78.

⁶² FROLEC, V. *Vánoce v české kultuře*, s. 33.

⁶³ HERÝNEK, P. *České Vánoce*, s. 14.

⁶⁴ TOUFAR, P. *Český rok...*, s. 93 - 94.

Mikulášovu matičku. Její oblečení bylo podobné Luckám a Barborkám. Měla na sobě bílé šaty nebo plachtu, průsvitnou roušku nebo zamoučený obličej a na hlavě mívala biskupskou čepici. Chovala se obdobně jako Mikuláš, na zlobivé děti měla březové pruty a pro ty hodné dárky v košíku. Nakonec ale obdarovala i zlobivé děti.⁶⁵ Existují také zmínky o tom, jak domácnosti obcházeli dva biskupové, z nichž jeden jel na bělouši a druhý na koze. V jejich průvodu byli husaři, kominíci, čert, žid, mastičkář, dva medvědi a několik chasníčků nesoucích dárky pro hodné děti. V některých průvodech se objevovala i smrt, Turek, pachole a další. Tyto průvody byly spíše masopustního či maškarního rázu. V jiných průvodech chodívali také čtyři Mikuláši s jedním čertem apod.⁶⁶

„Oblíbeným pamlskem bývaly Mikulášské hubinky a Mikulášské stromečky, které se připravují na některých místech Moravy dodnes, přičemž každá rodina si uchovává vlastní recept. [...] Na Podřipsku znali pečivo nejrůznějších tvarů, podle nichž se jednotlivým kouskům dávala jména: hádci, kohoutci, ptáčci, psíci zvaní „pesíci“, roztodivné květy, různé točenky, věnečky, ale také lidské figurky.“⁶⁷ Známé jsou také mikulášské vrkoče, jejichž základnu tvoří věnec upletený ze tří pramenů sladkého, kynutého, většinou vánočkového těsta. Do věnce se zapíchal šest silných špejlí nebo třísek tak, aby tvořily souměrný kužel. Na tyto špejle se navlékly různé sladkosti, například křížaly, sušené švestky nebo meruňky, fíky, datle, želé a jádra vlašských ořechů. Na vrchol jádra se nabodlo červené jablíčko. Do jablka se napíchaly o něco kratší špejle, které byly ozdobeny podobně. Na konci špejlí se zavěsily na nitě bonbony, zabalené kostky cukru, vánoční cukroví nebo želé.⁶⁸

V Americe vzniklo zkomolením jména Mikuláš jméno *Santa Claus*. Ten nejdříve nosil dárky 5. prosince jako u nás, ale časem se nadílka přesunula na Štědrý večer. Na počátku 19. století si ho lidé představovali jako drobného mužíka oblečeného do kožešin, který jezdil na saních tažených sobem. Tuto podobu dostal v roce 1822 od profesora teologie Clarka C. Moorea v básni Zpráva o návštěvě sv. Nicholase. V průběhu let se jeho podoba měnila. Ještě ve dvacátých letech 20. století se Santa Claus zobrazoval v oblečení modré, zelené nebo fialové barvy a svým vzhledem připomínal spíše elfa nebo skřeta. Zásadní proměnu této postavy přinesla firma Coca-Cola v roce 1931, když spustila jednu ze svých nejúspěšnějších reklamních

⁶⁵ ZINDELOVÁ, M. *Česká vánoční kniha*. 16, s. 76.

⁶⁶ ZÍBRT, Č. *Veselé chvíle v životě lidu českého*, s. 453 - 455.

⁶⁷ TOUFAR, P. *Český rok...*, s. 96 - 97.

⁶⁸ HERYNEK, P. *České Vánoce*, s. 44.

kampaní. V této reklamě přinášel nápoj firmy právě Santa Claus, kterého představoval statný muž s bílými vousy, dobrotivým výrazem a oblečený do červeného kabátu. Tento reklamní Santa Claus ovlivnil velkou část světa a podařilo se mu i trochu zamotat zvyky v některých zemích, které se do té doby dodržovaly. I u nás se mu částečně podařilo vytlačit Ježíška, avšak Mikuláš, který chodí s nadílkou 5. prosince, Santa Clausovi stále odolává.⁶⁹

V současné době se v Praze i dalších městech konají společné srazy Mikulášů, čertů a andělů. Vedle mikulášské obchůzky se rozšířily také besídky pořádané ve školách, školkách a kulturních zařízeních. Vedle dospělých masek nyní chodí i malí Mikulášové, kteří přicházejí na rozdíl od dospělých často bez pozvání. Jelikož mnohé děti vůbec netuší, jaký smysl měla dříve mikulášská obchůzka, snaží se většinou pouze získat peníze nebo se pobavit. Na venkově se lidé znají, a proto zde tento problém nebývá, ale ve městech, především na sídlištích, lze potkat mnoho Mikulášů, čertů a andělů, kteří nevzbuzují důvěru vzhledem ani chováním.⁷⁰

2.3.4 Sv. Ambrož (7. prosince)

Jeden den po Mikuláši má svátek Ambrož. Svatý Ambrož se narodil v Německu kolem roku 340. Stal se milánským soudcem a později byl zvolen biskupem. Zanechal mnoho teologických spisů, významně přispěl k vítězství křesťanské nauky v západní Evropě a koncem třináctého století byl jmenován prvním učitelem církve.⁷¹ Byl horlivým kazatelem, proslul jako reformátor liturgie, která se po něm nazývá „ambrosiánská“.⁷²

Původ a význam zvyku, který se pojí se svátkem svatého Ambrože, se dají těžko objasnit. Je znám ze spisů pocházejících z Podřipska, z okolí Kolína, Mostu a dalších míst. Dle záznamů šlo o muže oblečeného do bílé košile. Hlavu měl zakrytou červenou špičatou čepicí se závojem přes obličej, v ruce držel dlouhé proutěné koště polepené papírem.⁷³ Čeněk Zíbrt popisuje pochůzku Ambrože takto: „*Ambrož přestrojený se objeví za soumraku u kostela a děti hrdinsky na něj pokřikují. Občas upustí Ambrož nějakou cukrovinku. Tím přiláká děti ke sbírání. V tom se za nimi milý Ambrož s koštětem pustí a honí je, až sotva dechu popadají...*“ Tento český zvyk je již zaniklý a v české literatuře nedoložený.⁷⁴

⁶⁹ VONDRUŠKOVÁ, A., *České zvyky a obyčeje*, s. 288 - 289.

⁷⁰ Tamtéž, s. 293.

⁷¹ ZINDELOVÁ, M. *Česká vánoční kniha*, s. 18.

⁷² TOUFAR, P. *Český rok...*, s. 107.

⁷³ VONDRUŠKA, V. *Církevní rok...*, s. 79.

⁷⁴ ZÍBRT, Č. *Veselé chvíle v životě lidu českého*, s. 471.

2.3.5 Sv. Lucie (13. prosinec)

Sv. Lucie se narodila ve 3. století v sicilských Syrakusách v rodině zámožných křesťanů. Po smrti Luciina otce sjednala její matka sňatek s bohatým pohanským mladíkem. Lucie tento sňatek odmítla a požádala matku, aby jí předala věno, které zamýšlela rozdat chudým. Když se Luciin nápadník dozvěděl, že rozdala všechn majetek, obžaloval ji u soudu jako křesťanku. Soudce jí nařídil obětovat pohanským bohům, a když dívka odmítla, nakázal odvléci ji do nevěstince. Sv. Lucie však stála jako přibitá k zemi a nikdo s ní nedokázal pohnout. Kat, který byl přítomen, se rozčílil a vrazil jí dýku do hrdla. Toto se stalo roku 304.

Sv. Lucie je uctívána jako patronka švadlen, kočích a český lid ji v minulosti považoval za ochránkyni před čarodějnicemi. Na severovýchodní Moravě se věřilo, že právě na její svátek se shromažďují čarodějnice a konají své rejdy na Radhošti⁷⁵, hoře, která je podle některých autorů pradávnm kultovním místem starých Slovanů a je opředena mnoha tajemnými pověstmi. Podle těchto dávných pověr měla Lucie ochránit každého před zlými intrikami, čárami a kouzly čarodějnic, jež se v noci před sv. Lucií slétaly, aby spřádaly zlo proti lidem. Čarodějnice se údajně slétaly především o filipojakubské noci, avšak nepohrdly ani nocí před svátkem sv. Lucie.⁷⁶

Na rozdíl od Mikuláše, který byl dobrotivý a rozdával klid a pohodu, patřila Lucie zejména v Čechách spíš mezi bytosti strašidelné, avšak velice oblíbené. Lucie, Luca či Lucka byla zvláštní osůbkou pohybující se velice tiše a peroutkou vymetala v domech každý kout. Jinde nosila srp a talířek s plápolajícím ohněm, obličej mívala pomoučený nebo zahalený závojem či plachetkou. Její obchůzky bývaly ještě před druhou světovou válkou neodmyslitelnou součástí vánoční atmosféry na vesnicích. Postava Lucie naháněla spíše obavy a strach.⁷⁷ V knize Čeňka Zibrta se můžeme dočíst, že v některých oblastech byla Lucie postavou až hororovou: „*Před sv. Lucií ten večer chodí [...] veliká žena, celá bílá [...] po domech s velikým nožem, kde jsou děti, kterým chce párat břicha, jestli se v adventě nepostily a nebyly v ten čas střídmě živý, okolo Křesejna, Zvikovce, Prahy, Zbiroha atd.*“⁷⁸ V Kostelci nad Vltavou se tři až šest dívek přestrojilo do bílých šatů, obličej si zahalily řídkým závojem, šátkem či rouškou. Jedna chovala z cucků sbalené dítě, druhá měla hadr nebo mycí kartáč, třetí metlu, čtvrtá košíček nebo uzlík s jablky a pátá štětku k bílení. Místy s nimi chodila šestá oblečená

⁷⁵ VONDRUŠKA, V. *Církevní rok...*, s. 80.

⁷⁶ TOUFAR, P. *Český rok...*, s. 115.

⁷⁷ Tamtéž, s. 121.

⁷⁸ ZÍBRT, Č. *Veselé chvíle v životě lidu českého*, s. 472.

za kněze, v ruce měla knihu a kropítko. Obchůzky v tomto složení jsou popsány takto: „Přijdou tiše znenadání za soumraku do světnice. Dají pozdravení, ale srozumitelné. Chůva si vyhledá stoličku, sedne na ni, chovajíc dítě a napodobujíc jeho pláč. Jiná s kartáčem klekne na zem a drhne podlahu. Jiná se štětkou stojí u zdi a napodobuje bílení. Dívka s metlou a košíčkem vyhledává si děti „nemodlence“, nutí je k modlitbě, hrozíc metlou. Umí-li se dítě dobře modlit, dá mu dívka s košíčkem několik jablek, ořech nebo „cukrle“. [...] Mezitím kněz světí, místy také káže žertovné věci. [...] když vykonaly návštěvu, tiše zase odejdou.“⁷⁹ Na jiných místech chodívala večer před sv. Lucií bíle oblečená žena po domech, jež se nazývala *Luca*, *Lucka*, a přinášela dětem dárky jako sv. Mikuláš. Přesto mohla budít hrůzu svým tichým chozením po jizbě. Někde chodívala Lucka zahalená do bílé plachty s dřevěným talířem na hlavě a v ústech měla zuby z řepy.⁸⁰ Díky těmto zubům již nemluvila, ale spíše huhňala, což opět vzbuzovalo spíše strach. Lucie v jižních Čechách nosívala kromě bílého volného oblečení na obličej dlouhý bílý zoban jako podivný pták připomínající čápa. V okolí Českých Budějovic bouchala na dveře, a když vstoupila do domu, hlasitě volala: „*Jdu, jdu, noci upiju!*“⁸¹ Variant obchůzek v předvečer sv. Lucie byla tedy celá řada. Existovaly i odchylky. Zjevem ještě strašidelnějším než Lucka byla Perchta nebo Peruchta. Chodila na Slánsku oblečená v kožichu s králičí kůží nataženou na hlavě, v jedné ruce měla nůž, v druhé škopek. Perchta byla v jižních Čechách poněkud mylně spojována s pověstí o bílé paní, Perchtě z Rožmberka. Tato jihočeská Perchta chodila s červenou zvířecí škraboškou se zuby a dlouhým jazykem. Na zlobivé děti nosila nůž, škopíček na krev a koudel, kterou mohla poté vycpávat rozříznutá břicha. Obcházela někde stavení v předvečer svátku sv. Lucie, ale chodívala i na Štědrý den.⁸²

Výše je zmíněno, že sv. Lucie je považována za patronku švadlen a kočích. A jelikož je také patronkou přadlen, na její svátek bylo zakázáno příst a drát peří. V tento den se také do misky s hlínou sela pšenice, která po deseti dnech zalévání v teple světnice vzešla. Na Štědrý den se potom z kvality trávníčku odhadovalo, jaká bude následující rok úroda. Dnů, které zbývaly po svátku sv. Lucie do vánočních svátků, se využívalo k uklízení, pečení a výzdobě příbytku.⁸³

---

⁷⁹ZÍBRT, Č. *Veselé chvíle v životě lidu českého*, s. 472.

⁸⁰Tamtéž, s. 475.

⁸¹TOUFAR, P., *Český rok...*, s. 121.

⁸²VONDRUŠKOVÁ, A., *České zvyky a obyčeje*, s. 312.

⁸³HERYNEK, P. *České Vánoce*, s. 17.

Se sv. Lucií se pojí známé pořekadlo: „*Svatá Lucie, noci upije.*“ Znamenalo to, že toho dne by se měl den začít prodlužovat a noc tedy zkracovat. Toto pořekadlo však není pravdivé, neboť den se zkracuje až o zimním slunovratu. Po hledání odpovědí, jak tento omyl vysvětlit, se objevil názor, že jde o omyl lidu, avšak s tím nelze dost dobře souhlasit. Kalendářní lidová pořekadla a pranostiky jsou velice přesné, neboť vycházejí z dlouholetého pozorování přírody. Rozdíl mezi tímto pořekadlem a skutečností vyplývá z nesrovnalostí mezi starším juliánským kalendářem a skutečným slunečním časem. V důsledku určitých nepřesností se juliánský kalendář posunoval každých 128 let zhruba o jeden den vpřed ve srovnání se skutečným časem. Ve středověku se tedy mohlo stát, že svátek sv. Lucie v určitých letech připadl podle kalendáře na den zimního slunovratu. Podle propočtů je zjištěno, že pořekadlo o upíjení noci sv. Lucií muselo vzniknout ve 14. a 15. století, kdy platilo. I po reformě kalendáře a posunu času si ho lidová ústní tradice uchovala, i když již není pravdivé.⁸⁴

2.4 Betlémy

V celém křesťanském světě připomínají Kristovo narození mimo jiné i betlémy nebo jesličky. Většinou se jedná o trojrozměrné sugestivní ilustrace události, která se stala zdrojem inspirace nejen spisovatelů, ale především výtvarných umělců. Okolnosti narození Ježíše a důvod, proč se narodil právě v Betlémě, jsme si objasnili již výše. „*Badatelé definují betlémy téměř bez výhrad jako scénická líčení s prostorovým působením, která by měla dát pozorovateli pocit, že pohledem na ně vnímá zrození božského dítěte, jako by on – divák – byl přímým svědkem této události.*“⁸⁵

Všeobecně se soudí, že první jesličkový obraz vytvořil *František z Assisi* v roce 1223. Poté, co navštívil Betlém ve Svaté zemi, přál si zprostředkovat zážitek i ostatním věřícím. V dnešní Itálii, na hoře *Alverno* nedaleko obce *Greccio*, dal do jeskyně umístit jesle vystlané senem, do žlabu dal krmivo, přivedl oslíka a volka a u jeslí jako u oltáře sloužil první Štědrovečerní mši, později zvanou půlnoční. Scéna se zalíbila natolik, že byla poté napodobována v řadě italských klášterů.⁸⁶ Z tohoto živého obrazu se vyvinula tradice stavění jesliček či betlému dodržovaná o Vánocích křesťany na celém světě až do dnešních dnů.

⁸⁴ VONDRUŠKA, V., *Církevní rok...*, s. 80.

⁸⁵ VACLÍK, Vladimír. *České betlémy*. 1. vyd. Praha: Integra, 1994, 127 s. ISBN 80-901-8190-2, s. 6.

⁸⁶ ZINDELOVÁ, M. *Česká vánoční kniha*, s. 23 - 24.

Plastická zobrazení narození Krista byla však známa již dávno před průkopnickým činem Františka z Assisi. Objevovala se na sarkofázích v katakombách *sv. Priscilly* v Římě, na nástěnných malbách kostelů, na oltářích a liturgických předmětech. Stavěly se tzv. jesličkové oltáře a vyráběly se plastické reliéfové desky s náměty *Klanění Tří králů* nebo narození Ježíše.⁸⁷

Betlémy, tak jak je známe i dnes, obvykle zahrnovaly celý vánoční příběh, tzn. nejen vypočtení narození Ježíška, s jesličkami umístěnými v chlévě, jeskyni nebo rozvalinách paláce starozákonního krále Davida (z jehož rodu údajně pocházel Josef) v městě Betlémě, ale i hledání noclehu, zvěstování pastýřům, příchod Tří králů. Někdy je zobrazováno i Vraždní Neviňátek (svátek 28. prosince), Útěk do Egypta, Obřezání Páně (svátek 1. ledna) a Uvedení Páně do chrámu (svátek 2. února). V průběhu vánočních svátků se postavičky v betlémech měnily, přidávaly a odebíraly v souladu s ubíhajícím vánočním okruhem. Během adventu byly k vidění postavičky znázorňující andělské zvěstování a samotné jezulátko se do jesliček kladlo až o svátku narození Páně. Nad jesličkami rozpínal křídla anděl, který nesl svítek se slovy *Gloria*. Zobrazení byli i pastýři spěchající k jesličkám poté, co jim anděl narození zvěstoval. Na Nový rok se mohla objevovat scéna zobrazující obřezání, na Tři krále byli k vidění mudrci. Ježíšek už poté neležel v jeslích, ale seděl na matčině klíně a usmíval se. Někdy betlémy překračovaly rámeček vánoční liturgie a provázely věřící až do Velikonoc, nejdůležitějšího křesťanského svátku.⁸⁸

Z počátku byly jesličky spjaty výhradně s církevním prostředím. První kostelní jesle u nás byly vystaveny v kostele svatého Klimenta na Starém Městě pražském o Vánocích roku 1562. Poté se stavění jeslí rychle šířilo i v okolí Prahy. Kostelní jesle byly vyráběny profesionálními mistry. Postavy na sobě měly drahé látky a nechyběl ani bohatý doprovod služebnictva. Celá scenerie byla většinou zasazena do fantastické betlémské krajiny. Po roce 1780 bylo vystavování jeslí v kostelích označeno za nedůstojné a z chrámových prostor byly poté vykazány. Důvodem bylo to, že věřící, především mládež, věnovali obvykle více pozornosti jeslím než církevnímu obřadu.⁸⁹ V současné době jsou však o Vánocích jesle k vidění i v kostelích.

Do světského prostředí jesličky pronikly nejprve v Itálii a došlo k tomu po roce 1567. Během následujícího století se rozšířily do dalších evropských zemí.

---

⁸⁷ VAVŘINCOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*, s. 76.

⁸⁸ Tamtéž, s. 78 - 79.

⁸⁹ HERYNEK, P., *České Vánoce*, s. 21 - 23.

Jesličky postupně proluly se světským prostředím a postupně se měnily v náročnou hračku a sběratelskou zálibu aristokratů, zámožných kupců, bankéřů a měšťanů. Začaly symbolizovat společenské postavení a bohatství svých majitelů. Na šíření jesliček mají zásluhu bratři z františkánského a benediktinského řádu, z ženských řádů to byly klarisky.⁹⁰

Český lid si betlémy sestavoval podle českého života a podle toho se řídil i při výrobě figurek. Kombinovaly se zde světské obrazy, do kterých vnikaly obrazy biblické. V první polovině 19. století bývaly v Praze i po dalších městech pořádány vedle jiných vánočních dětských a loutkových her jesličky s živými figurkami, dětmi a současně i dospělými. Jesličky se hrály buď na soukromých divadlech, nebo chodily po domech a po ulicích provázeny četnými zvědavci.⁹¹

V českých interiérech hrál betlém velkou roli. Ve vesnické světnici byl domácí betlém, který často vznikal postupně, v několika rodinných generacích a kvůli jesličkám, které v domácnostech stávaly až do 2. února, se často celá místnost přestavovala. Musely být hotové do Štědrého dne a výstavba často trvala i několik dní. Betlém byl symbolem Vánoc a tento zvyk patřil dlouho k nejrozšířenějším vánočním zvykům. V 19. století byl postupně vytlačován vánočním stromkem, který se nakonec stal symbolem novým.

V betlémech se objevovaly výjevy a řemesla ze soudobého života. Mohly být tištěné na papíru, malované na dřevě, upravené z vosku, ze dřeva, sádry apod., byly vyráběny také z dalších materiálů, jako šustí, vosk, keramika, sklo, textil nebo pečivo. Na našem území se dochovaly betlémy stabilní a mechanické, které byly rozpořbovány stroji. Dokumentují vysokou úroveň lidového umění na našem území. Typickou ukázkou mechanického betlému je *Metelkův betlém* v Jilemnicích. Dochovaný je též největší mechanický lidový betlém na světě, na kterém jeho autor Tomáš Krýza pracoval více než šedesát let denně až do své smrti roku 1918. Od roku 1998 je tento betlém zapsaný do Guinnessovy knihy rekordů, má šedesát metrů čtverečních. Krýzovy jesličky jsou k vidění v Jindřichově Hradci.

Dalším typem betlému jsou skříňkové betlémy, které se nosily při koledě. Zajímavé jsou rovněž betlémy malované, ty nejstarší z nich pocházejí z 18. století.⁹²

---

⁹⁰ VAVŘINCOVÁ, V., *Malá encyklopedie Vánoc*, s. 80.

⁹¹ ZÍBRT, Č. *Veselé chvíle v životě lidu českého*, s. 497.

⁹² ZINDELOVÁ, M., *Česká vánoční kniha*, s. 26 - 29.

Skutečným skvostem je monumentální dílo, které vzniklo v čase vrcholného baroka v Čechách na popud hraběte Františka Antonína Šporka, nazvané *Klanění pastýřů a králů novorozenému Kristu*, též známé jako *Braunův kukský betlém*. Jeho autorem byl představitel českého barokního umění Matyáš Braun, který tento slavný betlém dokončil roku 1731. Jedná se o monumentální reliéf vytesaný do skalního pískovcového bloku v lesní stráni nacházející se mezi Dvorem Králové a Jaroměří.⁹³

České betlemářství má velké množství zajímavých forem a aspektů a naše betlémy se staly ve světovém betlemářství pojmem. Po první světové válce vznikaly v Čechách jesličky o něco prostší a „modernější“. Stříbrné a zlaté nátěry imitující ušlechtilé kovy se téměř přestaly používat a plátkové zlato z nich zmizelo úplně. Pod vlivem Mánesových, Alšových a později Wenigových kreseb vyměnily jesličkové figurky orientální hávy a barokní kostýmy za lidové kroje. Jesličky začaly vyjadřovat nové společenské, sociální a národní cítění. Myšlenku sjednocení všech slovanských kmenů v jediné společné víře ztělesňoval betlém vystavený poprvé v chrámu sv. Antonína v Praze 7 v roce 1923. Velmi oblíbenými se staly „lidové“ materiály. V kostele sv. Matěje v Dejvicích bývá o Vánocích betlém z perníku. Za symbol českého betlemářství druhé poloviny 20. století lze považovat skleněný betlém vystavený na Světové výstavě v Montrealu v roce 1967. Toto dílo vytvořili železnobrodští skláři a sklidilo zasloužený obdiv. Skleněné betlémy jsou ve světě dodnes považovány za raritu. Znamé jsou také pražské jesličky téměř v životní velikosti, které jsou k vidění u kapucínů na Loretánském náměstí.⁹⁴

Tradice stavění jesliček nebyla nikdy přerušena a velký zájem o jejich současné výstavy ukazuje, že tato tradice je stále živá. Právě betlémy svou krásou a neopakovatelností umocňují adventní a vánoční atmosféru.⁹⁵

---

⁹³ TOUFAR, P., *Český rok...*, s. 245.

⁹⁴ VAVŘINCOVÁ, V., *Malá encyklopedie Vánoc*, s. 87.

⁹⁵ ZINDELOVÁ, M., *Česká vánoční kniha*, s. 30.

3 Svátky vánoční

3.1 Symboly vánoc – stromeček a jmelí

Vánoce bez ozdobeného stromečku si již nedovedeme představit, ale i vánoční stromeček má svou historii. V době zimního slunovratu měl symbolizovat budoucí život a životadárnou sílu obnovy růstu a plodnosti. Podle prastaré pověry pochází životní síla člověka právě ze stromů. Křesťanský výklad těchto kultů vánočnímu stromku přisoudil symbol věčného života, který věřícím přislíbil Ježíš Kristus, současně měl připomínat rajský strom poznání, k němuž dospěli Adam a Eva. Právě jejich svátek se datuje na Štědrý den. Možná je to jeden z důvodů, proč se do dnešních dnů dochovala tradice zdobit vánoční stromek jablíčky.

Původ vánočních stromků sahá až k pohanským kultům uctívání stromů coby vítězství života. Hlavní význam spočívá i v propojení země s nebesy, neboť kořeny stromu sahají hluboko pod zem, kmen dává pozemšťanům oporu a jeho koruna sahá vysoko k nebesům.⁹⁶

Tradici vánočního stromku založil podle některých pramenů už v 6. století jeden z nejvýznamnějších řádových reformátorů raného středověku a řeholník opat Kolumbán z Luxeuilu a Bobbia na dvoře burgundského krále Gontrana. Kolumbán pocházející z Irska se na své misijní cestě dostal až do Bretaně a posléze do Burgundska, pohanského a pro křesťany nepřátelského prostředí. Zde se rozhodl oslavit svátek Narození páně na kopci u staré jedle, u níž se místní pohané scházeli k oslavám dne zimního slunovratu. Odvážně ozdobil tuto jedli hořícími loučemi (Toufar uvádí, že existuje i jiná verze, ve které šlo o velké svíce) sestavenými do tvaru kříže. Třebaže zářící strom upoutal pozornost velkého množství lidí, kteří k němu přišli z širokého okolí, tato první inspirace nenašla žádnou odezvu. Po celý středověk totiž katolická církev jakékoliv podobné zdobení stromů označovala za pohanský zvyk, velice ostře jej odsuzovala a trestala. Mnoho stop, které mluvily o stromu se svícemi, není, dochoval se pouze text písně ze 13. století. Katolická církev vzala vánoční stromek na milost až v 16. století, kdy bylo vysvětleno, že stále zelené větve jehličnanů symbolizují věčný život, jak jej přislíbil Ježíš Kristus.⁹⁷

---

⁹⁶ JARCOVSKÝ, J., *Příběh českých Vánoc*, s. 20 - 21.

⁹⁷ TOUFAR, P. *Český rok...*, s. 131 - 132.

Původ ozdobeného vánočního stromečku lze vystopovat v městském prostředí Německa. První dochovanou zprávou je záznam v brémské kronice z roku 1570 o jedli zdobené sladkostmi, papírovými květinami a datlemi, která byla postavena v cechovní budově, k níž byly pozvané děti řemeslnických mistrů. Podobné zprávy jako z Brém se dochovaly z konce 16. století a ze 17. století z dalších německých a také švýcarských měst. O nejstarším osvětleném vánočním stromě v soukromém domě se psalo roku 1642 v kázání štrasburského faráře J. C. Danhauera. Nový zvyk se šířil pomalu. Stromky se častěji začaly objevovat až na sklonku 17. století v rodinách protestantských německých řemeslníků, v 18. století v domech knížat, aristokratů a bohatých měšťanů a až poté se rozšiřovaly po celé Evropě.⁹⁸

Tradice vánočního stromečku pronikla do Čech na počátku 19. století. Údajně ho poprvé vystrojil roku 1812 v Praze ředitel Stavovského divadla Jan Karel Liebich pro své přátele. O tomto Liebichově stromečku se mluvilo po celé Praze, ale nový zvyk se rozšiřoval jen velmi pozvolna. Na vánočních trzích se začaly prodávat z Německa dovezené stromečky vyřezané z tenkých prkének či kartonu natřené nazeleno, ale na odbyt moc nešly. Opravdové vánoční stromky se nejdříve strojily jen v bohatých rodinách. Na český venkov pronikaly stromečky z měst pomalu. Ještě před první světovou válkou většina rodin na venkově neměla vlastní vánoční stromek. V chudších domech ve městech se místo stromku zavěšovala do rohu světnice ozdobená smrková nebo jedlová větev. Někdy bývaly stromečky zavěšeny i ke stropu. Tak či tak se na ně vázaly na stužkách jablka, hrušky, ořechy, sušené švestky, mandle, hrozinky, perníky a sladké pečivo a občas i barevné šátky, lojové svíčky se na vánočním stromečku v Čechách poprvé rozsvítily v roce 1860 v domě univerzitních profesorů v Celetné ulici v Praze.⁹⁹ Lidová tvořivost dala později vzniknout výtvorům ze slámy, kukuřičného šustí a jiných přírodních materiálů, ke kterým se dnes lidé rádi vracejí. Na větvích se objevovaly i porcelánové postavičky ptáčků, kominíčků, andělíčků a další, které byly poté nahrazeny křehkými pestrobarevnými ozdobami z foukaného skla.¹⁰⁰

Tradice se pojí i se snítkami jmelí. Tento zvyk má kořeny v dávné minulosti, které lze přisuzovat starodávným římským saturnáliím, ale i zvykům starých Keltů, kteří věřili kouzlu jmelí a jeho zázračné léčivé schopnosti. Již tehdy vznikla tradice, podle které směl muž políbit každou ženu pod snítkou jmelí. Věřilo se také, že přináší štěstí,

---

⁹⁸ TOUFAR, P., *Český rok...*, s. 132 - 133.

⁹⁹ VAVŘINCOVÁ, V., *Malá encyklopedie Vánoc*, s. 115 - 117.

¹⁰⁰ JARKOVSKÝ, J., *Příběh českých Vánoc*, s. 23.

neboť roste vysoko a hledí k nebi. Proto jej lidé zavěšovali do svého domu, aby je ochránilo před zlem a přineslo odvahu, zdraví a plodnost. Dodnes lidé rádi přisuzují jmelí čarovnou moc, kterou mu vtiskli naši předkové, a to právě o Vánocích, kdy se rádi obracejí k pověrám a mýtům. Proto si těmito větvičkami zdobíme domovy. S ranním rozbřeskem je někteří zavěšují nad štědrovečerní tabuli, aby pak očekávali, že jim splní přání, když je zašeptají do první zapálené svíčky na vánočním stromečku.¹⁰¹

3.2 Štědrý den (24. prosinec)

První detailní popis obyčejů Štědrého večera v Čechách pochází z doby Václava IV. a jeho autorem je učený benediktin Jan z Holešova. Jeho pojednání o lidových zvycích vážících se k Štědrému večeru se dochoval v několika opisech, nejspolehlivější z nich je uložen v univerzitní knihovně v Krakově.¹⁰³

Štědrý den předchází dnu narození Ježíše. Podle církevní terminologie je vigilií, což znamená předvečer svátku. Ze všech svátků v roce je den Kristova narození nejvýznamnější vigilií a i v lidové tradici je právě Štědrý večer nejoslavovanější částí vánočních svátků. Trvání dne bývalo u různých národů vymezováno rozdílně. Civilní kalendář pokládá za začátek nového dne půlnoc a stejně jako staří Římané vymezuje trvání dne od půlnoci do půlnoci. Babyloňané však pokládali za den dobu mezi dvěma po sobě následujícími východy slunce a pro antické Řecko byla vymezená denní doba mezi dvěma slunečními západy. Naproti tomu Židé původně odpočítávali začátek nového dne od večera, tedy od východu první hvězdy. Podle církevního kalendáře byl Štědrý den součástí svátku Narození Páně.¹⁰⁴ 24. prosinec je také dnem svátku Adama a Evy, kteří byli dle Starého zákona prvními lidmi. Jméno Adama a Evy vystupuje také v některých lidových pranostikách, např. „*Na Adama a Evu, očekávej oblevu.*“¹⁰⁵ Zmiňme také další pranostiku vážící se ke Štědrému dni, jako „*Svítili slunce na vánoční jíní, bude rok bohatý na med*“. Poměrně výstižné je rčení „*Když jsou noci nejdelší, lidé jsou si nejbližší.*“¹⁰⁶

Podoba oslav vánočních svátků se v průběhu věků proměňovala. „*V 16. a 17. století chodívaly po českých vsích na Štědrý den různé maskary, proti nimž brojili všichni karatelé a mravokárci. Jejich původ snad může sahat až k předkřesťanským obřadům zimního slunovratu. – V některých horských krajích,*

¹⁰¹JARKOVSKÝ, J., *Příběh českých Vánoc*, s. 26 - 28.

¹⁰³FROLEC, V., *Vánoce v české kultuře*, s. 44.

¹⁰⁴VAVŘINCOVÁ, V., *Malá encyklopedie Vánoc*, s. 138.

¹⁰⁵JARKOVSKÝ, J. *Příběh českých Vánoc*, s. 150.

¹⁰⁶Tamtéž.

zvláště na Valašsku, chodívali s koledou pastýři, jinde koledoval ponocný. Pastýři i ponocný před vstupem do domu troubili na dlouhé rohy, zpívali rozličné koledy, mezi nimi i proslulou: „neseme vám noviny, radujte se.“ Hospodyně je štědře obdarovala vánočkou, koláči, ovocem a někdy i penězi.“¹⁰⁷

V minulosti, stejně jako dnes, platilo, že do Štědrého dne musí být dům perfektně uklizený a čistý. Hospodyně prostřela na stůl sváteční ubrus a připravila slavnostní nádobí. Betlém býval hlavním prvkem vánoční výzdoby, kterou doplňovaly jedlové větvičky později nahrazené ozdobeným stromečkem. Štědrý den byl dnem postu, příprav a doprovázelo ho velké množství lidových zvyklostí. V některých rodinách se půst dodržuje dodnes. Traduje se, že kdo půst dodrží, uvidí večer zlaté prasátko.¹⁰⁸ Proč se právě zlaté prasátko stalo součástí této pověry, je zahaleno tajemstvím. V předkřesťanských dobách však bylo prase symbolem slunce, které se právě o zimním slunovratu ujímá vlády.¹⁰⁹

Po celé svátky v domácnostech na stole leželo pečivo, které se většinou připravovalo na Štědrý den. Od pradávna patřilo k svátečním a obřadním jídlům a při jeho přípravě se věřilo všelijakým pověrám. Nejvíce pověrečných praktik se vztahovalo k chlebu, zapékaly se do něj peníze, česnek a někde byla přidávána svěcená voda. Některé praktiky se poté přenesly i na koláče a vánočku. Právě vánočky jsou z tradičního vánočního pečiva v současné době nejrozšířenější. Původně se jim říkalo také *calty*, *štědrovníky* či *štědrovky*. Přípravě tohoto pečiva se přikládala velká důležitost, a pokud se pečivo nepovedlo, prasklo nebo se připálilo, znamenalo to neštěstí a smrt v rodině. Sraženému a tvrdému pečivu se v některých oblastech říkalo *brousky*. Z tohoto pojmenování lze vyvodit, odkud se vzala postava obávaného Brusáře, který byl v době pečení vánoček a koláčů v chalupách nezvaným hostem. Šlo o slaměnou figurínu nastrojenou do starých šatů. Na rameni měl Brusář připevněnou pekařskou lopatu, v jedné ruce pometlo, v druhé držel list papíru. Býval také poprášen moukou, aby se podobal pekaři. Podařilo-li zlomyslným tvůrcům tuto figurínu dostat někomu do světnice a opřít o pec, musel pak hospodář místo pečení nahlas předčítat dopis s dlouhým líčením, kde všude slaměný pekař už byl, koho potkal, kde nabízel své

---

¹⁰⁷ VONDRUŠKA, V., *Církevní rok...*, s. 81.

¹⁰⁸ VONDRUŠKOVÁ, A., *České zvyky a obyčeje*, s. 322.

¹⁰⁹ VAVŘINCOVÁ, V., *Malá encyklopedie Vánoc*, s. 160.

služby atd. Připravené těsto se tak mohlo zatím srazit. Proto, jakmile se rozneslo, že Brusař se svými tvůrci chodí po vsi, v každé chalupě raději stavěli hlídky.¹¹⁰

V dnešní době nám Vánoce kromě vánočky symbolizuje také cukroví. Původ pečení cukroví je třeba hledat v dávné předkřesťanské minulosti a oslavách zimního slunovratu. Jelikož lidé věřili, že se jedná o nejmocnější noc roku a je třeba se ochránit před silami temnoty, připravovali všelijaké ochranné pokrmy a obřadní pečivo. Jak strach z neznáma pomalu mizel, proměnilo se toto ochranné a obřadní pečivo na vánoční cukroví.¹¹¹

O Štědrém večeru s východem první hvězdy končil půst. Rodina tehdy zasedala k večeři, ale posadit se směla teprve tehdy, když hospodyně oznámila, že má připraveno. Někde obepínal nohy stolu řetěz, který měl symbolizovat soudržnost a pospolitost rodiny. V některých krajích se stůl obtáčel provazem a zloději pak po celý rok nemohli do stavení. Pod talíře se kladly mince nebo rybí šupiny, aby nechyběly peníze. Šupiny měly být pravděpodobně připomínka novozákonního zázračného rybolovu a peníze se měly v domácnosti množit stejně zázračně jako ryby v sítích apoštola Petra.¹¹² Rozšířená byla pověra, že počet sedících u stolu nesmí být lichý. Věřilo se, že někdo z rodiny do roka zemře, bude-li tomu tak. Aby se lidé tomuto nebezpečí vyhnuli, předem si zvali hosty, popřípadě nechali u stolu neobsazené místo pro někoho, kdo by náhodou mohl přijít. Před večeří proběhla společná modlitba, při které lidé děkovali za vše dobré v předchozím roce a také prosili o požehnání do roku následujícího.

Podle tradice se mělo na štědrovečerní tabuli objevit devatero jídel (devítka naši předkové pokládali za magické číslo) od všeho, co se v roce urodilo. Mnohým jídlům se připisoval magický význam. Jídla muselo být tolik, aby se všichni nasýtili a ještě zbylo, což podle lidové víry bylo zárukou hojnosti v příštím roce. Lidé se také snažili, aby pokrmy byly co nejrozmanitější, od masa a pečiva přes ovoce, sladkosti až po nepostradatelný chléb.¹¹³ Právě chléb, vánočka, česnek a cibule na stole nesměly chybět. Pavel Herynek v publikaci *České Vánoce* uvádí, že na začátku hostiny se podávala vánoční oplatka s medem, následovala čočková nebo hrachová polévka a jako hlavní jídlo se připravoval kroupový nákyp s houbami, známý ve středních a jižních Čechách jako *černý kuba*, v Podkrkonoší jako *hubník*. Po hlavním chodu si lidé

---

¹¹⁰ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*, s. 336 – 338.

¹¹¹ VAVŘINCOVÁ, V., *Malá encyklopedie Vánoc*, s. 255.

¹¹² Tamtéž, s. 224.

¹¹³ VONDRUŠKA, V., *Církevní rok...*, s. 82.

pochutnávali na sušeném ovoci – křížalách, sušených hruškách, švestkách a rozinkách. Někde se podávala i *muzika*, která se připravovala povařením tohoto ovoce se špetkou rozmarýnu, routy a jiného koření dle chuti. Na závěr se podával čaj nebo punč s vánočkou, jinde se závinem a postupem času také s cukrovím.¹¹⁴ Samozřejmostí však je, že co kraj, to jiný pokrm a odlišné zvyklosti, přestože základní stavba jídelníčku bývala často téměř shodná. Všechna jídla měla svou symboliku. Červená barva jablek, která na štědrovečerní tabuli rovněž nesměla chybět, představovala krev a život, med symbolizoval zdraví. Hrách a čočka při vaření nabývají na objemu, proto symbolizovaly nabývání hodnot.

Dnes je hlavním chodem vánočního stolu smažený kapr. Někteří lidé si šupinky ze štědrovečerního kapra schovávají do peněženky, což by jim podle pověry mělo zajistit po celý následující rok dostatek peněz. Na stoly našich předků se kapr dostával pouze tam, kde se nacházely rybníky a řeky, jinde byl vzácností.¹¹⁵ V období renesance rybníků značně přibýlo a metody chovu kaprů se začaly zkvalitňovat. Trvalo však dlouho, než se kapr stal široce rozšířeným štědrovečerním jídlem. Vždy byl totiž brán jako postní jídlo, a tak se tedy na bohatou vánoční tabuli příliš nehodil. Až počátkem dvacátého století a především během obou světových válek, kdy lidé trpěli nedostatkem potravin a masa především, se různě upravovaný kapr ustálil na vánočním stole většiny rodin.¹¹⁶ V knize *Český rok na vsi a ve městě* lze dohledat velké množství receptů, které nabízejí inspiraci z všelijakých koutů Čech. Právě různých postupů pro přípravu vánočního kapra je zde nespočet a mimo jiné kniha zmiňuje i bramborové a další speciální saláty, které se podávají jako příloha k rybě.¹¹⁷

V hospodářstvích bývalo zvykem donést části večeře po jídle ke stromům, drůbeži a dobytku. Následující průběh večera byl vyhrazen různým zvykům, hrám, nadělování, zpívání koled a především zábavě mladých, kteří obvykle společenskou formou hádali svou budoucnost.¹¹⁸

Stejně jako na sv. Ondřeje bylo i na Štědrý večer rozšířeným zvykem ptát se na budoucího partnera. Většinu zvyků známe do dnes. Házení střevicem přes rameno zná asi každý – pokud se střevec obrátí špičkou k východu, dívka odejde z domova, v dá se. Pravděpodobně méně známé je vybírání polínka z vyrovnané řady, podle něhož

---

¹¹⁴ HERYNEK, P., *České Vánoce*, s. 27.

¹¹⁵ TOUFAR, P., *Český rok...*, s. 168 – 170.

¹¹⁶ VONDRUŠKOVÁ, A., *České zvyky a obyčeje*, s. 336.

¹¹⁷ TOUFAR, P., *Český rok...*, s. 177.

¹¹⁸ HERYNEK, P., *České Vánoce*, s. 27.

dívka usuzuje vlastnosti jejího nastávajícího. Bylo-li polínko dlouhé, dívka mohla usoudit, že její nastávající bude urostlý, tlustý, či vysoký. Velmi známé v souvislosti s hádáním osudu je lití olova nebo vosku do mísy s vodou, kdy se podle tvaru vylité hmoty usuzovala budoucnost. Do dnešní doby je také rozšířené pouštění ořechových skořápek s malou svíčkou po vodě. Tyto lodičky mají ukázat, zda se dívka dostane daleko z domova.¹¹⁹ Uvedme také některé zvyky, které popisuje Pavel Toufar. Vezme-li dívka toužící po ženichovi během Štědrého dne ze stolu devět patek od vánoček, dle pověry se do roka dočká svatby. Někdy se po štědrovečerní večeři vycházelo ven. Dívky musely pořádně zatřást keřem bezu a pronést kouzelnou formuli: „*Třesu třesu bez, ozvi se pes, kde můj milý dnes.*“ Poté už jim zbývalo jen poslouchat, odkud zašteká pes a z té strany mohly očekávat příchod budoucího manžela. Existuje také pověra, že kdo si na Štědrý večer namaže skráně medem, toho budou mít po celý rok všichni rádi. Mnoho pověr je spojováno s jablky, která, jak bylo uvedeno výše, by na štědrovečerní tabuli neměla chybět. Na své si opět přijdou dívky toužící znát jméno svého milého. Musí oloupat jablko tak, aby získaly jednu dlouhou slupku. Touto vzniklou spirálou musí v místnosti třikrát zakroužit nad hlavou a poté ji zahodit. Ze slupky poskládané na podlaze mohou dívky pomocí fantazie vyčíst písmeno. Upotřebí se i oloupané jablko, které se rozdělí na tolik dílů, kolik sedí lidí u stolu. Každý hodovník by pak měl sníst jeden dílek. Kdyby náhodou někdo v příštím roce zabloudil, vzpomene si, s kým jablko jedl a poté jistě najde cestu zpátky domů. Každý jistě zná zvyk rozkrajování jablka napříč. Když se obě půlky odklopí a vevnitř se najde jádřinec podobný hvězdičce, je to znamení, že člověk bude celý rok zdravý a šťastný. Objeví-li se však na místo hvězdičky křížek, jde o předzvěst neštěstí a smrti.¹²⁰ Stejný osud čekal i toho, kdo rozlousknul prázdný ořech a věřilo se také, že smrt čeká na toho, čí hlava o Štědrém večeru netvoří na zdi stín. Lidé mohli mezi jedenáctou hodinou a půlnocí ve studni nebo v jiné vodní hladině, např. v prosekaném rybníku, spatřit, co je příští rok potká, a ti svobodní uzřít tvář budoucího manžela nebo manželky. O tomto zvyku vypráví také Karel Jaromír Erben v baladě *Štědrý den*. Ženy a dívky třásly v zahradách ovocnými stromy, aby zahrada plodila hodně ovoce a aby Bůh nadělil sezdaným děti. Na půlnoční mši se nesmělo jít přes pole, jinak by napřesrok nebyla

---

¹¹⁹ ZINDELOVÁ, M. *Česká vánoční kniha*, s. 112.

¹²⁰ TOUFAR, P. *Český rok...*, s. 149 - 152.

úroda a podle další pověry v úvozu cíhala smrt. Zlé síly zaháněly až slavnostní zvuky půlnoční mše.¹²¹

K ovlivňování budoucnosti mohly lidem sloužit i některé byliny, které se uchovávaly buď v plátěném sáčku pod polštářem, nebo je lidé nosili při sobě, popř. z nich vařili nápoje lásky a zapomnění. Některé byliny dokázaly navrátit dívce milého, jiné ochraňovaly stavení před bleskem.¹²²

Mnoho zvyků a pověr bylo spojeno s kultem mrtvých. Vycházely z víry, že o svatých nocích přebývají duše zemřelých mezi živými. Štědrovečerní stůl se proto po večeři neuklízěl a zbytky se nechávaly někdy až do sv. Štěpána pro duše. Někdy se podávala na stůl část jídla, kde dříve zemřelý sedával. Nesmělo se zametat, aby se duším neublížilo. Zakazoval se také hlasitý hovor a smích, popř. rychlé vstávání od stolu, aby nebyl rušen klid mrtvých. Nemělo se příst, navíjet, tkát, šít apod., protože pro duše mohly být ostré předměty nebezpečné. Později se některé tyto zákazy vysvětlovaly i tím, že praní přináší smůlu a šití může přivábit myši.¹²³

Se Štědrým večerem se neodmyslitelně spojeno nadělování, bez kterého by si většina lidí, především dětí, nedokázala Vánoce vůbec představit. Dávání dárků je projevem přátelství, lásky a úcty a vánoční svátky k tomu byly vždy vhodnou příležitostí. Právě o Vánocích má mnoho lidí pocit, že by měli obdarovat kromě svých blízkých i ty, kteří to potřebují nejvíce. O tom, že si staří Čechové posílali dary na Štědrý den a na Nový rok, hovoří již zprávy ze 14. století. Ještě v 19. století však nadílka nebyla nijak bohatá a dárky měly význam spíše symbolický, zejména na venkově. V současné době lidé těžko dokážou odolat pestré nabídce obchodů a tlaku reklamy a vánoční nadílka se často skládá ze spousty drahých dárků. Novodobou záležitostí je i balení dárků. Používají se různé materiály, ať už je to speciální vánoční papír, jiný obal nebo různé pentle, jmenovky a další ozdoby. Tento trend můžeme pozorovat zejména v poslední době.¹²⁴

Nejvýznamnější nadpřirozenou bytostí Vánoc je bezpochyby Ježíšek. Toto zdrobnělé pojmenování značí Ježíše v dětském věku. Tato bytost obdarovává děti i dospělé. Obdarovávání Ježíška se začalo prosazovat v německých oblastech v období reformačního hnutí v souvislosti s potlačováním kultu světců. Bytost nesla původně pojmenování *Christkindlein*. Snaha o záměnu mikulášské nadílky za Ježíška se však

---

¹²¹ VAVŘINCOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*, s. 138 – 139.

¹²² HERYNEK, P. *České Vánoce*, s. 32.

¹²³ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*, s. 327.

¹²⁴ Tamtéž, s. 339 – 340.

z počátku nesetkala a s úspěchem, neboť situaci komplikovala další skutečnost. Zatímco v jižních německých zemích přinášel dary Ježíšek, na severních územích naděloval *Weihnachtsmann*. Nakonec se však ustálilo, že děti dostávají dárky jak na sv. Mikuláše, tak o Štědrém dnu, a to nejen v českých zemích, ale také v Německu a v Rakousku. Dodnes tedy české děti věří, že dárky pod ozdobený stromeček o Vánocích naděluje Ježíšek, který svůj příchod ohlašuje zvoněním.¹²⁵

3.3 Boží hod vánoční, svátek Narození Páně (25. prosinec)

Starokřesťanská církev stanovila Ježíšovo narození na tento den již ve 4. století jako protiváhu starší slavnosti slunovratu. Z Říma se tento zvyk postupně rozšiřoval do všech katolických zemí. Východní, pravoslavná, církev slavila narození Krista až na den Zjevení Páně 6. ledna (*Epiphanie*). Věřící měli na Boží hod vánoční zbožně rozjímat a podle lidové víry se vůbec nesmělo pracovat.¹²⁶ V oslavách svátku Narození Páně se prolínají pohanské zvyky z dob oslav zimního slunovratu s křesťanskou úctou k narozenému Spasiteli.

Název svátku, Boží hod, vznikl pravděpodobně proto, že v tyto dny věřící často navštěvovali kostely a čteněji přistupovali ke svatému přijímání, slavili tedy duchovní hody. Hojnost různorodých pokrmů se objevovala i na stolech v domácnostech, každý se mohl najíst do sytosti. V našich zemích se Boží hod nazývá i svátek Vzkříšení Páně (Boží hod velikonoční) a svátek seslání Ducha svatého (Boží hod svatodušní). Pojmenování Boží hod znamená tedy rovněž čas zasvěcený Bohu. Věřící oslavují narození Ježíše Krista na Boží hod vánoční a po následujících osm dní.¹²⁷

Podle římské tradice se o Vánocích slaví tři mše. Dodnes je poměrně oblíbená a hojně navštěvovaná *půlnoční* mše. Následovala mše za svítání zvaná *pastýřská* a *velká* mše ve dne. Ve středověku v těchto třech mších viděli mystikové odkaz na „trojí narození“ Páně. Adolf Adam to ve své publikaci vysvětluje takto: „*První a nejvyšší narození je to, že nebeský otec plodí svého jednorozeného Syna v božské podstatě, a přece v rozlišení osoby. Druhé narození, jež máme dnes na mysli, je z mateřské plodnosti, které se Marii dostává v pravé čistotě panenské nevinnosti. Třetí narození spočívá v tom, že se Bůh z milosti a z lásky rodí v dobré duši po všechny dny a v každé hodině pravým a duchovní způsobem. Tato tři narození se dnes oslavují třemi svatými*

¹²⁵ ZINDELOVÁ, M. *Česká vánoční kniha*, s. 49 – 50.

¹²⁶ VONDRUŠKA, V. *Církevní rok...*, s. 84.

¹²⁷ VAVŘINCOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*, s. 123 - 127.

*mšemi.*¹²⁸ Nicméně v dalších odstavcích dodává, že i když je tento výklad duchaplný a zbožný, historický původ je podstatně prozaičtější.¹²⁹ Slavnost narození páně je spojena s nočním bděním (*vigilií*), a proto se odehrává o půlnoci. Zcela první půlnoční mši k počtě Vykupitele sloužil r. 1223 František z Assisi. V Římě proběhla první půlnoční mše v římském kostele *Santa Maria Maggiore* a jako slavnost Narození Páně se slavila v noci před oltářem s napodobeninou jeskyně. Na jitřní mši se Římané na Boží hod vánoční více jak 300 let po narození Krista sešli v chrámu sv. Anastázie v Palatiu. Třetí mše byla sloužena v bazilice svatého Petra poprvé v polovině 6. století.¹³⁰

Vánoční mše byly oblíbené ve městech i na vesnicích, a to především kvůli zpívaným částem. Hudební doprovod vánočních mší byl komponován známými a oblíbenými skladateli. Velmi proslulými byly pražské půlnoční mše v katedrále sv. Víta. O každých Vánocích zde zazněla nová mše, speciálně zkomponovaná pro tuto příležitost. Nelze nezmínit asi nejznámější českou zpívanou mši Jakuba Jana Ryby zkomponovanou na přelomu 18. a 19. století, známou jako *Česká mše vánoční*. Tato mše se stala jedním ze symbolů českých Vánoc a dodnes zní o každých Vánocích po celých Čechách. Postupem času se však vánoční mše staly spíše společenskou než náboženskou událostí. Atmosféra půlnoční mše je naprosto jedinečná, proto do kostela přivádí i nevěřící účastníky. Bez ohledu na náboženské přesvědčení nebo vyznání má o Vánocích téměř každý potřebu alespoň trochu věřit v zázrak narození.¹³¹ O půlnoční mši mohou návštěvníci slyšet známé koledy, jako jsou *Nesem vám noviny*, *Tichá noc*, *Narodil se Kristus Pán* a další.

Mše pastýřská a velká jsou navštěvovány ve velké většině pouze věřícími, mezi širokou veřejností nejsou tolik populární. Mše pastýřská má pojmenování z evangelia, v němž se hovoří o setkání pastýřů s božím dítětem (L 2, 15 – 20). Stejně jako v půlnoční mši se ve mši pastýřské zdůrazňuje symbolika světla, a to ještě výrazněji.¹³³

Na Boží hod se nechodilo na žádné návštěvy a celý den se strávil pouze v rodinném kruhu a věnoval se odpočinku a rozjímání. U oběda se o Božím hodě musela sejít celá rodina, jenom tehdy měl být následující rok požehnaný. Práce byla

---

¹²⁸ ADAM, A. *Liturgický rok...*, s. 122.

¹²⁹ Tamtéž.

¹³⁰ JARKOVSKÝ, J. *Příběh českých Vánoc*, s. 125.

¹³¹ VAVŘINCOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*, s. 101 - 102.

¹³³ ADAM, A. *Liturgický rok...*, s. 124.

zakázaná, někde se dokonce ani nestlala lůžka, a pokud vyhasl oheň, nesměl se ten den již znovu rozdělat.¹³⁴ Dnes se ve velké většině případů tradice tohoto svátečního dne omezila na slavnostní oběd v kruhu rodinném.

3.4 Sv. Štěpán (26. prosinec)

Na druhý svátek vánočního dne 26. prosince si připomínáme Kristova současníka a vynikajícího kazatele, sv. Štěpána. Jeho příběh lze nalézt v Bibli, konkrétně v knize Skutky apoštolů (Sk 6,1-15; 7,1-60). Jde o jediný pramen, který se o sv. Štěpánovi dochoval.

Sv. Štěpán hlásal, že Kristus je Mesiáš předpovězený proroky, za což ho židovští horlivci nenáviděli. Byl jimi obžalován z velezrady židovstva, následně odsouzen a před hradbami Jeruzaléma ukamenován.

Štěpán se stal prvním křesťanským mučedníkem, obecně začal být uctíván v 5. století. Stal se patronem Uher (dnešního Maďarska) a pro Maďary má stejný význam jako pro Čechy sv. Václav. Tento světec je považován za patrona koní. Proto se v tento den světil oves či jiné obilí určené k setbě a někdy se při mši symbolicky na kněze házela hrst ovsu. V jižních Čechách obsypávali chlapi ovsem dívky, aby byly hezké a brzy se vdaly – říkalo se tomu *štěpánování*.¹³⁵

V našich zemích bylo na sv. Štěpána velmi oblíbené koledování, při němž koledníci nosili skříňkové jesličky a velkou hvězdu z papíru upevněnou na hůlce. Text štěpánské koledy je dodnes velmi proslulý:

*„Koleda, koleda Štěpáne,
co to nesen ve džbáně?
Nesu, nesu koledu,
upad jsem s ní na ledu,
psi se na mě sběhli, koledu mi snědli.“¹³⁶*

Koledování, kterému se věnovali původně nejváženější občané, postupně přerostlo ve veselou občůzku dětí. Některé koledy se později staly příležitostí pro chudé obyvatele venkova, aby si od zámožnějších sousedů vyprosili nějaké dárky. Dospělí s celými rodinami chodili na návštěvy ke známým. Obchůzky rodin s přáním zdu

---

¹³⁴ TOUFAR, P. *Český rok...*, s. 270.

¹³⁵ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*, s. 323.

¹³⁶ TOUFAR, P. *Český rok...*, s. 271.

v novém roce se stalo tradičním zvykem. S tímto vánočním blahopřáním souvisí další štěpánská koleda:

*„Štěstí, zdraví, pokoj svatý, vinšujeme vám.
Nejprv panu hospodáři, pak všem dítkám.
Z daleka se neseme, novinu vám neseme,
co se stalo, přihodilo, v městě Betlémě.
[...]“¹³⁷*

Zpívané koledy mohly být doprovázeny některými tradičními hudebními nástroji, jakými byly housle, harfíčka, dudy a také nástroj zvaný *hukál* nebo *fanfrnoch*. Pro koledníky se pekly koláče, vánočky, ale dostávali také jablíčka, ořechy a později i peníze.

Někde v tento den také končila služba. Chasa dostávala za službu odměnu v penězích, naturáliích nebo tradiční dary spjaté s dobou Vánoc, např. vánočky.¹³⁸

V současné době tento den zůstává příležitostí k návštěvám příbuzných, ale i procházkám a prohlídkám betlémů v kostelích a výstavních síních. V mnoha rodinách bývá k obědu husa a knedlíky se zelím.¹³⁹

3.5 Sv. Jan Evangelista (27. prosinec) a svátek Mlád'átek (28. prosince)

Po hlavních svátcích vánočních následuje 27. prosince svátek sv. Jana Evangelisty, zvaného také „miláček Páně“. V tento den nesměl nikdo pozvednout hlas ani ruku na svého bližního. Podle legendy se sv. Jana pokusili jeho nepřátelé otrávit. Apoštol však otrávené víno požehnal a jed ztratil smrtící sílu. Odtud pramení zvyk o Janově dni světit víno. Existuje také tvrzení, že tento zvyk má ještě starší kořeny v pohanském obyčeji připíjení na počest bohů.¹⁴⁰ U nás lidé věřili, že víno vypité na svátek sv. Jana ochrání před uštknutím nebo proti uhranutí.

O události, jejíž upomínkou je svátek mlád'átek, která se slaví 28. prosince, se hovoří v evangeliu sv. Matouše (Mt 2, 7 – 16): „[...] Když Herodes poznal, že ho mudrci oklamali, rozlítal se a dal povraždit všechny chlapce v Betlémě a v celém okolí ve stáří do dvou let [...]“. ¹⁴¹

¹³⁷ VONDRUŠKA, V. *Církevní rok*, s. 85.

¹³⁸ HERÝNEK, P. *České Vánoce*, s. 36.

¹³⁹ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčej*, s. 323.

¹⁴⁰ VAVŘINCOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*, s. 130.

¹⁴¹ *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona...*, s. 1118.

O svátku Mlád'átek se vzpomíná na malé děti, které dal krutý král Herodes vyvraždit, když se dozvěděl, že se v Betlémě narodil Ježíš. Podle věštby se měl narodit nový král Židů a Herodes se cítil ohrožen. Jelikož však nevěděl, kdo má být oním zrozeným Mesiášem, pro jistotu nechal povraždit všechny malé chlapce.

Pověry a lidové obyčeje spojené se svátkem Mlád'átek byly spojené většinou s dětmi. Některé matky prý šlehaly dítě proutkem tak dlouho, dokud neodpovědělo, že Mlád'átek bylo 4444.¹⁴² Jiný zdroj uvádí, že matka, která by v tento den vztáhla ruku na dítě, by byla ve stáří nešťastná. O tomto svátku se nesmělo prát, pradelny by údajně máchaly prádlo v krvi těchto dětských obětí. Nesmělo se ani šít, neboť se věřilo, že děti by si mohly vypíchat oči a švadleny prst poraněný jehlou by se špatně hojil. Nevlídné počasí o svátku Mlád'átek mělo přinášet nemoci a smrt, naopak slunná obloha přinášela zdraví, příznivý rok a bohatou úrodu brambor.¹⁴³

---

¹⁴² VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*, s. 325.

¹⁴³ VAVŘINCOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*, s. 131.

4 Silvestr (31. prosinec) a Nový rok, svátek Obřezání Páně (1. leden)

Poslední den v roce je zasvěcen památce papeže Silvestra I. Sv. Silvestr byl křesťan, který se narodil koncem 3. století v Římě a roku 311 byl zvolen papežem. V té době bylo císařem Konstantinem povoleno křesťanství a sv. Silvestr vydal četné předpisy o obřadech a liturgická nařízení. Podle legendy pokřtil sv. Silvestr císaře Konstantina Velikého i jeho ženu sv. Helenu, císaře údajně uzdravil z malomocenství. Sv. Silvestr zemřel roku 335.¹⁴⁴

Církevní kruhy neměly z počátku oslavy konce starého a začátku nového roku příliš v oblibě, neboť jim svým charakterem připomínaly spíše pohanské zvyklosti. Již ve starém Římě se lidé na Nový rok nezávazně veselili. Silvestrovská noc se začala slavit až v průběhu 19. století. Silvestrovské oslavy se staly na přelomu 19. a 20. století příležitostí k hodování a vydatnému popíjení, což se ve 20. století ještě více upevnilo.

K 31. prosinci se nevztahují žádné křesťanské zvyky. Věřící pouze navštěvovali kostel, kde v tichém rozjímání děkovali za uplynulý rok a modlili se za úspěšný vstup do roku nového. Na Horácku a Podhorácku se lidé při setkání zastavovali a tiskli si ruce se slovy: „*Co jsme si, to jsme si.*“ Poměrně pochmurný zvyk pochází z okolí Velkého Meziříčí. Lidé zde udělali na stole tolik kopečků soli, kolik bylo lidí ve stavení, a ten, komu se hromádka do rána roztekla, měl do roka zemřít. Rovněž se věřilo, že kdo se v noci na Nový rok vypraví na hřbitov, uvidí tam všechny, kteří brzy zemřou. Stejně jako na Štědrý den se i v posledním dni v roce vzpomínalo na zemřelé. Doma u obrazů s náboženskými motivy, venku pod kříži nebo v kapličkách se rozsvěcovala světla. Podle jiné pověry nesměla nechat hospodyně přes silvestrovskou noc sušit prádlo, protože by to přivolalo kmotru Smrt a někdo z hospodářství by v novém roce zemřel.

Na vesnicích chodívaly tajemné postavy zvané *ometačky*. Vstupovaly do stavení a třikrát ometly plotnu kamen se slovy: „*Ve jménu Otce, Syna i Duchu svatého*“. Tento úkon měl zajistit, aby plotna v následujícím roce dobře hřála a nic se na ní nepřipálilo. Ometačky za takovou službu dostávaly od hospodyň drobné peníze.

Svá pravidla měl o posledním dnu v roce i jídelníček, který se podobal tomu štědrovečernímu. Zvyk jíst o půlnoci kroupy nebo horký ovar a křen nastrouhaný

---

¹⁴⁴ VONDRUŠKA, V. *Církevní rok...*, s. 86.

s jablky pro přivolání štěstí se zrodil až v 19. století. Později se specialitou staly drobné sladké a slané zákusky, také obložené studené mísy a obložené chlebičky. O půlnoci si lidé připíjejí sklenkou sektu.¹⁴⁵

Od roku 46 př. n. l. platil juliánský kalendář, podle kterého se za počátek roku považoval 1. leden, ale většina středověkých zemí tuto tradici nedodržovala. Ve Francii byl začátkem roku 1. březen a někdy i Velikonoce, jinde se nový rok datoval až od 19. března, na který podle výpočtu připadalo stvoření světa. Staří Čechové vycházeli ze zimního slunovratu. Sjednocování se postupně prosazovalo až od 17. století. 1. leden se tedy začal považovat za počátek nového občanského roku, pro liturgický rok byl počátkem advent.¹⁴⁶

Na Nový rok církev slaví svátek Obřezání Páně. U malých židovských chlapců se o osmém dni jejich života provádělo rituální odříznutí předkožky, které bývá spojeno s pojmenováním dítěte. V Bibli je obřízka potvrzením smlouvy mezi praotcem Abrahámem a Bohem a podle Nového zákona byl obřezán i Ježíš (L 2, 21 – 40). Církev ve středověku ctíla tento svátek jako den, kdy byla poprvé prolita Kristova krev. Křesťanské oslavy svátku Obřezání Páně a Nového roku probíhaly v tichu a pokání.¹⁴⁷

Lidové zvyky spojené s Novým rokem byly poněkud zajímavější. Pro některé skupiny býval tento den spojen s příležitostí k finančnímu přilepšení. Hospodáři odměňovali své čeledíny a děvečky, duchovní dostávali od svých věřících dárky a literáti dostávali peněžitou odměnu za zpěv na kostelním kůru. Ve městech i na venkově se chodívalo koledovat a v první polovině 20. století bylo běžné, že do domácností chodili přát štěstí do nového roku popeláři, kominíci, listonoši, domovníci a jiné profese, se kterými se lidé setkávali v průběhu celého roku. Koledovat chodívaly i děti, většinou s sebou nosily *bukál*, neboli *bukač*, *bzučán* či *fanfrnoch*. Fanfrnoch je hudební nástroj, jehož bručivé zvuky provázely koledníky při zpěvu popěvků. K zhotovení tohoto nástroje byl třeba keramický džbán s profilovaným hrdlem, kousek staré kůže a žíně z koňského ocasu. Jeho zvuk byl velmi hlasitý a nadělal spoustu hluku. Velmi oblíbený pro koledování s fanfrnochem byl tento popěvek:

*„Fanfr, fanfr, fanfrnoch,
přinesl nám novej rok,*

---

¹⁴⁵ TOUFAR, P. *Česky rok...*, s. 275 - 277.

¹⁴⁶ VONDRUŠKA, V. *Církevní rok...*, s. 43.

¹⁴⁷ VAVŘINCOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*, s. 132.

*novej rok nám nastáva,
koledy se nandává,
hou, hou aleluja.* ¹⁴⁸

Na Nový rok se vstávalo brzy. Kdo vyspával nejdéle, tomu se mohli ostatní celý den smát a mohl být považován za lenocha nebo darmošlapa. Velmi známé je rčení, které se mezi lidmi zakořenilo: „*Jak na Nový rok, tak po celý rok.*“ Věřilo se tedy, že co bude člověk dělat na Nový rok, to bude dělat po celý zbytek roku.

Po novoročním obědě se konkrétně na Slovácku konaly *koláčovské slavnosti*. Jednalo se o lidový obřad, pro který se upekla velký koláč, do nějž se zapíchaly dokola proutky, které se nahoře svázaly. Na jejich vrcholu mohla být kytice z papírových květů, popř. zimostrázu nebo rozmarýny. Dolů splývaly stuhy a na prutech byly navěšeny různé perníčky, cukroví a sladkosti všeho druhu. Tento koláč vezla omladina na koňském povozu do vybraného stavení, kde se oslavy odehrávaly. Koláč se postavil na stůl a lidé pod něj chodili ukládat peníze, za které se zaplatila večeře a hudba.¹⁴⁹

Poté, co se začátek kalendářního roku ustálil na 1. lednu, se rozšířil zvyk přát štěstí a zdraví do nového roku. Osobní přání postupně přecházela do písemné formy. Existují doklady o prvních novoročních přáních pocházejících již z doby kolem roku 1620, k hromadnému zasílání novoročenek došlo teprve s rozvojem rakousko-uherské pošty a se zavedením korespondenčních lístků, které byly později nahrazeny černobílými či kolorovanými blahopřáními.¹⁵⁰

---

¹⁴⁸ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*, s. 22.

¹⁴⁹ HERYNEK, P. *České Vánoce*, s. 39.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 40.

5 Tři králové (6. leden)

Svátkem Tří králů se uzavírá osmidenní vánoční cyklus. V Novém zákoně (Mt 2, 1 – 12) se hovoří o příchodu mudrců k narozenému Ježíši: „*Když se narodil Ježíš v judském Betlémě za dnů krále Heroda, hle, mudrci od východu se objevili v Jeruzalémě a ptali se: „Kde je ten právě narozený král Židů? Viděli jsme na východě jeho hvězdu a přišli jsme se mu poklonit“ [...] A hle, hvězda, kterou viděli na východě, šla před nimi, až se zastavila nad místem, kde bylo dítě. [...] Vešli do domu a uviděli dítě s Marií, jeho matkou; padli na zem, klaněli se mu a obětovali mu přinesené dary – zlato, kadidlo a myrhu.*“¹⁵¹

Svátek Tří králů označují liturgické knihy také jako svátek Zjevení Páně. Spojení tohoto svátku se třemi králi je pozdějšího původu. V Novém zákoně se neuvádí počet mudrců ani podrobnější informace o nich. Ve výkladu jejich počet kolísal od dvou až po dvanáct, později se ustálil na třech, což se pravděpodobně odvodilo od tří darů. Nový zákon hovoří o mudrcích, avšak ve středověku došlo k jejich záměně za krále. Jejich jména – *Kašpar, Melichar a Baltazar* – poprvé uvedl kancléř pařížské Sorbonny Petr Comestor ve 12. století. Jsou známé ze zkratky *K (C) + M + B*, která se spolu s datem píše na dveře svěcenou křídou. Původní význam této zkratky souvisí podle některých badatelů s požehnáním „*Christis mansionem Benedikt*“, což v překladu znamená „*Kristus ať požehná přibýtek*“. Jiní autoři uvádí, že psaní těchto písmen má kořeny v pohanském obřadu, který měl chránit dům před démony.¹⁵² „*V našich zemích převládala volná interpretace arménské verze apokryfů z 8. století a královský původ mudrců se nezpochybňoval.*“¹⁵³ Melichar byl z trojice nejstarší a spolu s Baltazarem byli bílé pleti. Kašpar byl zobrazován jako nejmladší a na obrazech se od 14. století objevoval jako urostlý muž tmavé pleti. Zobrazení Kašpara, Melichara a Baltazara se v různých státech lišila a jejich podoby se měnily během staletí. V současné době je za nejstaršího považován Kašpar a černou tvář má Baltazar.¹⁵⁴

Oblíbenou zábavou v tento svátek bylo *chození Tří králů*, někde zvané jako *chození s hvězdou*. Obchůzky byly někdy zdramatizovány a vznikaly tak *tříkrálové hry* nebo *komedie o Třech králich*. S dětmi někde chodívali na koledu také učitelé nebo

¹⁵¹ Bible: *Písmo svaté Starého a Nového zákona...*, s. 1118.

¹⁵² VONDRUŠKA, V. *Církevní rok...*, s. 45.

¹⁵³ VAVŘINCOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*, s. 148.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 149.

duchovní a vykuřovali, psali křížky a jména Tří králů. Chlapci podle tradice obcházeli stavení oblečení do bílých košil a sukní a na hlavě měli biskupské čepice nebo koruny polepené pozlátkem a různobarevnými papíry. Baltazar, „černý vzadu“, měl přes košili černý kabát se stejnobarevnou sukní z tuhé látky, obličej míval počerněný (avšak nebylo to ve všech krajích pravidlem) a většinou byl tím, kdo nesl hvězdu.¹⁵⁵ Králové ve stavení nejdříve pozdravili a poté začali zpívat tuto koledu, která je velmi známá a mohla se v jednotlivých krajích lehce odlišovat: „*My tři krále, jdeme k vám, štěstí zdraví vinšujem vám, štěstí, zdraví, mnohá léta! My jsme k vám přišli z daleka. Z daleka jest cesta naše, chceme znáti srdce vaše. Náš kamarád stojí vzadu, vystrkává na nás bradu! On bude všady kouřiti, s námi o dárek prositi.*“¹⁵⁶

Po zpěvu koledy napsali na dveře světnice *K + M + B +*. Někde mohli podat křídou hospodyni, která šla do síně a udělala tři křížky na venkovních dveřích. Poté křídou chlapcům vrátila a přidala k ní pár drobných. Po třech dnech časně ráno hospodyně křížky smazala, aby jí slepice celý rok nesly hodně vajec.¹⁵⁷

Předvečer svátku Tří králů 5. ledna, nazývaný *Den světél* nebo *Svatvečer svíček*, i samotný svátek Tří králů byly plné různých pověrečných praktik a obyčejů navazujících na vánoční období. V souvislosti s věštěním se praktikovalo již zmiňované lití olova do vody. V některých rodinách zapalovali svíčky a sledovali, kam jde jejich kouř nebo která jako první dohoří, a kdo tedy jako první zemře. V liturgii byla velmi důležitá voda a to zejména ta, která se den před Třemi králi světila v kostele. Lidé ji pili na ochranu před nemocemi a nalévali do kropek upevněných na stěně u dveří. Poté ji používali buď každý den, nebo alespoň v důležitých chvílích v životě, jako byla svatba nebo dlouhá cesta. Věřilo se, že ve studních se o tříkrálovém večeru voda proměňuje ve víno, což byl odraz křesťanské legendy o Kristových skutcích.

V současné době koledy a obchůzky Tří králů na mnoha místech ožívají. Ve velké většině případů se jedná o návrat k náboženské podobě zvyku, takže děti z věřících rodin doprovází znovu i faráři. Dům vykropený svčenu vodou můžeme poznat podle tradičního nápisu na dveřích křídou *K + M + B + letopočet*. Tyto obchůzky pořádají i mnohé folklorní soubory. Známou se stala tříkrálová charitativní sbírka, kterou organizuje *Česká katolická charita*.¹⁵⁸

---

¹⁵⁵ ZÍBRT, Č. *Veselé chvíle v životě lidu českého*, s. 62 - 67.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 63.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 67.

¹⁵⁸ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*, s. 38 - 39.

Svátkem Tří králů se uzavírá osmidenní vánoční cyklus. V tento den se obvykle odstrojuje vánoční stromeček. Někde však stromeček i betlém nechávají až do Hromnic (2. února).¹⁵⁹

---

¹⁵⁹ VONDRUŠKA, V. *Církevní rok...*, s. 45.

Závěr

Bakalářská práce se zaměřila na slavení vánočních svátků a na příslušné tradice, které se k nim pojí. Pokusila se postihnout jejich proměny a společenský význam od minulosti do současnosti. Práce popisuje jednotlivé svátky adventu a Vánoce tak, jak jdou v kalendáři za sebou. V souvislosti s jednotlivými svátky se tato práce také věnuje jednotlivým světcům a legendám s nimi spojenými. Vánoce jako takové jsou svátky křesťanské, ale z historického hlediska vycházejí z pohanských slavností zimního slunovratu. V jednotlivých tradicích se proto prolíná jak odkaz křesťanský, tak i pohanský obohacený o lidovou tvořivost.

Dříve si lidé v období nadcházející zimy zpestřovali všední dny všelijakými obchůzkami kouzelných bytostí a světců, koledami a přípravě na Vánoce věnovali svědomité úsilí. O adventu prožívali období půstu a připravovali se zejména v rovině duchovní. V dnešní době se od obchůzek a koledování upouští a Vánoce jsou u některých vnímány konzumně. Globalizace způsobuje přebírání tradic z jiných kultur, což má za následek, že lidé mnohdy nemají ponětí, jaký zvyk je ryze český a jaký je pouze „vypůjčený“.

Není sporu o tom, že v každé zemi, kde se Vánoce slaví, najdeme krásné tradice, z nichž každá má své kouzlo. Stejně tak české Vánoce jsou v mnoha ohledech naprosto jedinečné ve srovnání s jinými zeměmi světa. Naše kultura se opírá mimo jiné o kult světců, kterých si o adventu a ve vánočním čase připomínáme nemalé množství, a právě to je jeden z důvodů, proč jsou české Vánoce tolik bohaté na tradice. Ke každému světci se váže jeho vlastní příběh a s ním i příslušné obyčeje, pranostiky, pověry nebo pokrmy. Je nanejvýš zajímavé sledovat prolínání křesťanských zvyků s pohanskými pověrami a magickými úkony. Lidé tradice často dodržují, protože to tak dělali jejich rodiče a prarodiče, ale nenapadne je uvažovat o jejich smyslu nebo původu. Předávání tradic z generace na generaci má nepochybně velký význam, nicméně je velmi přínosné tradice vnímat i z hlediska jakési kulturní geneze. I takový pohled práce nabízí.

Téma této bakalářské práce by bylo možné dále rozpracovat a rozšířit. Za prvé je nutné zmínit, že jednotlivé tradice, které se pojí k těmto svátkům, mají své krajové odlišnosti. V některých krajích jsou si obyčeje více či méně podobné, v jiných už mají jistá specifika, ať už to jsou tradiční pokrmy, popěvky, koledy, či všelijaké, mnohdy magické, úkony. Koledy, popěvky a pranostiky související s tímto obdobím by rovněž mohly být rozšiřujícím prvkem této práce. Jak bylo zmíněno výše, Vánoce jsou svátky

křesťanské a pevně je s nimi tedy spjata liturgie. Nejen hlavní svátky Vánoc, ale i období adventní a dny po Novém roce mají své místo v liturgii a mají pevně stanovený řád bohoslužebných obřadů a dalších úkonů hluboce souvisejících s vírou. Tato tematika sama o sobě je velmi rozsáhlá. Motivy Vánoc se prolínají i do české výtvarné a literární tvorby.

Tradice obecně představují cennou kulturní památku své země a právě Vánoce jsou obdobím, které jimi přímo oplývá. Faktem je, že v současné době jsou tradice dodržovány čím dál méně. Jako jeden z důvodů se nabízí sekularizace naší společnosti. Lidé čím dál méně chtějí mít něco společného s tím, co se týká náboženství. To jde ruku v ruce s lhostejností, s kterou se dnes ke svátkům přistupuje. Je však důležité si uvědomit, že tradice posilují soudržnost lidí. V tradicích se promítají jejich životy. Kouzlo obyčejů spočívá právě v jejich přenášení z generace na generaci. Při pátrání po původu některých tradic je nutné nahlédnout hlouběji do minulosti, díky čemuž se můžeme dozvědět spoustu nových věcí a inspirovat se v nich. Dodržování takových obyčejů může lidi velmi obohatit a přinést jim příjemné nezapomenutelné zážitky.

Seznam použitých zdrojů

ADAM, Adolf. *Liturgický rok: Historický vývoj a současná praxe*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1998, 325 s. Teologie. ISBN 80-702-1269-1.

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih) : český ekumenický překlad. 14. vyd., (5., opr. vyd.). Praha: Česká biblická společnost, 2008, 1403 s. ISBN 978-80-87287-01-9.

DE VRIES, Simon Philip. *Židovské obřady a symboly*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2009, 299 s. Světová náboženství. ISBN 978-807-0219-638.

DUS, Jan A.; POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia: Novozákonní apokryfy I*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2001, 461 s. ISBN 80-702-1406-6.

FROLEC, Václav. *Vánoce v české kultuře*. 3. vyd. Praha: Vyšehrad, 2001, 344 s. ISBN 80-702-1511-9.

HERYNEK, Petr. *České Vánoce*. 1. vyd. Praha: Grada, 2005, 159 s. ISBN 80-247-0760-8.

IGNATIUS. *Židovský svátek Chanuka a křesťané?*. Kolín: Beth-Or, 2010. ISBN 978-802-5468-432.

JARKOVSKÝ, Jaroslav. *Příběh českých Vánoc*. Praha: Petrklíč, 2011, 191 s. ISBN 978-80-7229-257-8.

TOUFAR, Pavel. *Český rok na vsi a ve městě*. 1. vyd. Třebíč: Akcent, 2004, 280 s. ISBN 80-726-8277-6.

VACLÍK, Vladimír. *České betlémy*. 1. vyd. Praha: Integra, 1994, 127 s. ISBN 80-901-8190-2.

VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990, 280 s. ISBN 80-703-8187-6.

VAVŘINCOVÁ, Valburga. *Malá encyklopedie Vánoc*. 3. vyd. Praha: Libri, 2002, 286 s. ISBN 80-727-7132-9.

VERMÈS, Géza. *Ježíšovo narození: historie a legenda*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2009, 183 s. ISBN 978-80-7432-004-0.

VONDRUŠKA, Vlastimil. *Církevní rok a lidové obyčeje, aneb, Kalendárium světců a světic, mučedníků a mučednic, pojednávající o víře českého lidu k nim, jakož i o liturgii katolické*. 2. dopl. vyd. Ilustrace František Skála. České Budějovice: Dona, 2005, 96 s. ISBN 80-732-2075-X.

VONDRUŠKOVÁ, Alena. *České zvyky a obyčeje*. 1. vyd. Ilustrace Kamila Skopová. Praha: Albatros, 2004, 370 s. Oko. ISBN 80-000-1356-8.

ZÍBRT, Čeněk. *Veselé chvíle v životě lidu českého*. 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 2006, 636 s. ISBN 80-702-1624-7.

ZINDELOVÁ, Michaela. *Česká vánoční kniha: obyčeje, zvyky, koledy, výzdoba, recepty a mnoho dalšího*. V Praze: XYZ, 2010, 338 s. ISBN 978-807-3882-501.

Internetové zdroje

MALINOVÁ, Jaroslava. *Adventní věnec - zelený nositel Kristova světla*.

KADUCEUS.CZ [online]. 2015 [cit. 2015-05-28]. Dostupné z:

<http://www.kaduceus.cz/online/poznani/415/adventni-venec-zeleny-nositel-kristova-svetla.aspx>